

Devlet Tartışmaları* (2)

Simon Clarke

Çeviri: İbrahim Yıldız

Devlet Kuramında Yeni Yönelimler

Sınıf Savaşımı ve Devlet: Konut Savaşımı ve Emek Süreci Üzerindeki Savaşimler

Devlet konusundaki bu yeni yaklaşımlara sermayenin krizi ve devlet harcamaları krizi tartışmalarına damgasını vuran “ekonomi” kavramının yeniden incelenmesi kaynaklık etti. Bu tartışmalar, neredeyse bütünüyle krizin nicel boyutları ve onun kâr oranı üzerindeki etkisi üzerinde yoğunlaşmıştı. Oysa ki CSE’nin Konut ve Emek Süreci gruplarının çalışmaları bir yandan “topluluk” ve birey olarak kiracıların verdikleri mücadelelerin yükselişine, öte yandan da işçilerin işyerinde üretim üzerinden verdikleri mücadelelere duyarlı olmanın bir sonucu olarak gelişme göstermişti; bu iki konu da “ekonomi” ile “siyaset” birbirinden ayrı tutularak ele alındığında anlaşılamazdı.

Konut üzerine verilen sınıf savaşımının “ekonomik”, “siyasal” ve “ideolojik” boyutları arasında net bir ayrım çizgisi yoktur. Mülk sahibinin gücüne ve mülkiyet haklarına yasayla kutsal bir zırh geçirilmiş ve yaptırım gücü devlete verilmiştir. Mevcut sömürü deneyiminde konut savaşımının ekonomik ve siyasal yönlerinin birbirinden ayrılması için hiçbir neden yoktur. Tahliyeyi öngören yasaların ve icra memurlarının mülk sahibinin arkasında olduğu düşünüldüğünde her bir kiracının maruz kaldığı sömürü sadece ekonomik değil, siyasal bir sömürüdür de. Buna karşılık, mülk sahibinin haklarını karşısına alan herhangi bir işçi sınıfı hareketi, salt kiraların artışına direnmeyle sınırlı bir “ekonomik” amaç güts

* Makalenin yer aldığı eser: Clarke, S. (1991) “The State Debate”, Clarke, S. (der.), *The State Debate*, New York: St Martin’s. Makalenin ilk bölümü *Praksis*’in 9.sayısında yayınlanmıştır.

12 Konut Grubu'nun hazırlık makalelerinden bir seçki CSE, Konutun Ekonomi Politikası Grubu (1975)de yayınlanacak. Bkz. CSE Political Economy of Housing Group (1975).

13 Bu süreç John Benington'un hazırladığı bildiride derinlemesine incelenmiştir. Buna göre yerel devletteki reform, politikanın depolitizasyonu açısından yorumlanmıştır, zira yerel devletin giderek artan ticari girişimciliği, politikaların (policy) yerini "yerel yönetim politikası"nın almasına yol açmıştır (Benington, 1974: 34).

bile, ekonomik bir mücadeleyi olduğu kadar kaçınılmaz biçimde ideolojik ve siyasal bir mücadeleyi de gündeme getirir. Bu da doğrudan mülkiyet haklarına meydan okunmasına neden olur.

Mücadelenin bu boyutlarını birbirinden ayırmak, devletin böylesi mücadelelere verdiği tepkinin temel özelliğidir. Devlet mülkiyet haklarını mahkemeler aracılığıyla kiracı bireylere dayatır, mülkiyetin toplumsal iktidarını hedef alacak kolektif direniş böler, mülk sahiplerinin gücünün "piyasa" aracılığıyla kiracı bireylere empoze edilmesini sağlar, sınıf güçlerini parçalayarak onları "çıkar grupları" halinde yeniden kurar. Bu arada seçim sistemi, anayasa çerçevesinde, mülkiyet haklarının "siyasal olarak" sorgulanabileceği bir araç sağlar sağlamasına, ama bu ancak topluluğun kolektif örgütlenmesinin dağıtılmasını ve onun sadece soyut bir yurttaşlık bağıyla birbirine bağlı bir "seçmen kitlesi" halinde yeniden kurulmasını temel alan bir araçtır.

Ne var ki, konut savaşımı hiçbir zaman bu sınırlar içerisine hapsolmadı. Konut savaşımı "siyaset" in anayasal sınırlarının ve hukuk sisteminin ötesine taşıyacak denli bir tehdit oluşturduğunda ve mülkiyet haklarına kolektif nitelikli bir itiraz oluşturduğunda devlet buna ekonomi ile siyaset arasındaki ilişkiyi yeniden yapılandırarak karşılık verdi: Konut piyasasını düzenleyen yasalarda değişikliğe gitti ve ekonomik olanla siyasal olanı birbirinden yeniden ayırmak ve paranın egemenliğini yeniden tesis etmek üzere "ekonomik" ödünler verdi.¹²

1970'lerin başlarında bu meseleler en açık biçimde devletin "topluluk" mücadelelerine gösterdiği tepkide ortaya çıktı, çünkü devlet yerel mücadelelerin dinamizmini kendi aygıtı içinde eritmeyi hedefliyordu. Cynthia Cockburn'un önemli kitabında, *The Local State (Yerel Devlet - 1977)*, bu süreç titizlikle tanımlanmış ve kuramsallaştırılmıştır. Cockburn kitabında, yerel devletin başlangıçta nasıl yoksulluk, işsizlik ve kentsel çürümeyle savaşmak üzere uygulamaya koyduğu politikaların başarısızlığını kendi yönetsel başarısızlıklarında gördüğünü sergiler; çare olarak düşünülen şey, yerel devlette ("korporatif yönetim" anlayışını geçerli kılmak üzere) gerçekleştirilecek bir devrimdir.¹³ Kriz derinleştikçe, uygulanan politikadaki başarısızlıklar yerel direnişlerin çoğalması biçiminde kendisini gösterdi; yerel devlet de bunu, aşırı merkezileşmiş yönetim sisteminden uzaklaşmasının bir sonucu olarak yorumladı. Sonrasında "topluluk gelişimi", "korporatif yönetim" in hatalarını giderici bir araç olarak görüldü: En-

formasyon kanalları ve devlet politikalarına meşruiyet kazandıran araçlar sağlandı. Fakat devletin “katılımcı demokrasi”ye şevkle sarılmasının ardındaki güdü, halkın gereksinimlerini karşılama kaygısı değil, onların örgütlenmelerini ve özelemlerini devletin elinde olan araçların sınırları içinde tutma kaygısıdır. Cockburn, işçi sınıfının özelemlerini asimile etmenin ve saptırmanın bir yolu olarak gördüğü, moda haline gelen “topluluk politikası”na karşı ve yeni toplumsal hareketlerin parçalı yapısının yüceltilmesine karşı sınıf merkezli yeniden üretim politikalarının önemini vurgular. Bu tür bir politika yeniden üretim noktasındaki sınıf savaşımını üretim noktasındaki sınıf savaşımıyla ilişkilendirerek geleneksel sosyalist politikanın sınırlılıklarını aşabilecektir.

Ekonomi ile siyasetin birbirinden ayrılmasının kapitalist üretim tarzının verili yapısal bir özelliği olarak görülemeyeceği, üstelik bu ayrılığın biçimi ile bu iki alan arasındaki sınırların da kapitalist üretim tarzının değişmez bir özelliği olarak görülemeyeceği gerçeği 1970’lerin ortasında CSE Konut Grubu’nun yaptığı çalışmalarla açıkça ortaya çıkmıştı. “Ekonominin siyasetten ayrılığı” olgusu ve bu ayrılığın aldığı biçim, sınıf mücadelesinin daimi bir nesnesidir; devlet, bu ayrılığı işçi sınıfının verdiği savaşımına dayatma arayışındadır. Buradaki amaç, bu savaşımı kapitalist yeniden üretimin ve özel mülkiyetin sınırları içine hapsedmektir. Bu ayrılığa esas olan şey, sınıf savaşımının meta, para ve hukuk sisteminin dayatmalarıyla parçalanmasıdır; bunlar aracılığıyla mülkiyet hakları birer birey olarak işçilere zorla kabul ettirilir; böylelikle işçilerin sermayeye tabi olması, ister iş ister konut edinmeye yönelik olsun, anonim bir kapitalist rekabet aracılığıyla empoze edilebilir.

Aynı dersler (yine 1970’lerdeki işçi mücadelelerinin gelişmesinden esinlenen) kapitalist emek süreci üzerindeki çalışmalarından çıkarıldı. Bu mücadeleler salt ücretlerle değil, emek sürecinin yeniden yapılmasıyla da ilgiliydi, üretimin toplumsal biçimi sorun olarak ortaya konmuştu.¹⁴

Bu çalışmaların ana teması şu argümandı: İşçinin emek sürecinde kapitaliste bağımlı olması, kapitalist teknolojinin dayattığı bir şey değil, (böylesi bir bağımlılığın bu teknolojiden kaynaklandığını kabul ettirmeye yönelik birçok girişim olsa da), “kolektif emekçi”nin üretken faaliyetinin sermayenin genişleyen yeniden üretimine bağımlı kılınması için verilen sürekli bir mücadelenin dayattığı bir şeydir. Bu, salt “ekonomik” bir mücadele değil, da-

14 *Kapital*’in I. cildinin III. ve IV. bölümleriyle “Üretim Sürecinin Acil Sonuçları” başlıklı taslak bölümü, Harry Braverman’ın *Labour and Monopoly Capital* (1974) adlı önemli kitabı Fransa’da Andre Gorz, Christian Palloix ve diğerlerinin yapıtları ve en önemlisi de İtalya’daki Otonomiler Okulu’nun çalışması, emek süreci üzerine yapılan çalışmalara kuramsal bir arkaplan sundu. Bkz. CSE’nin önemli derlemeleri: *Stage One*, 1976; CSE, *Red Notes* (1979) ve A. Gorz (der.) (1976).

ha temelde toplumsal bir mücadeledir: İşçinin sermayeye hizmet eden bir işçi olarak yeniden üretimi için verilen, emek sürecinin öz-bilinçle örgütlenmiş öznesi olan “kolektif emekçi”yi parçalama ve onu kapitalist sömürünün nesnesi olarak yeniden kurma mücadelesidir. Bu mücadele fabrikanın çok ötesine uzanarak işçi sınıfının toplumsal yeniden üretiminin bütün yönlerini kucaklar. Bu anlamda, konut ve kentsel planlama, tüketim kalıpları, toplumsal cinsiyet ilişkileri ve aile, ulaşım, boş zaman ve devlet etrafında gerçekleşen mücadelelerin hepsi de kapitalist sınıf ilişkilerinin yeniden üretimi üzerine verilen mücadelenin birer vechesidir. İşçi sınıfının işyerinin dışında da sermayeye bağımlı olmasını temin etmek için sınıf savaşımının bu tarzda genelleştirilmesi, tarihsel olarak işçi sınıfının kendi toplumsal özerkliğini (öyle ki, özerklik yanlıları toplumdan “toplumsal fabrika” diye söz etmekteydiler) koruma çabasına bir tepki olarak gelişme göstermiştir.

Somut mücadelelerin sağladığı perspektiften bakarak ekonomi ile siyaset arasındaki ilişkiyi kuramsallaştırma çabalarına müdahil olan Konut ve Emek Süreci gruplarının çalışması, devlet harcamalarının krizi tartışmasını, girdiği çıkmazdan kurtaracak bir yol açmış gözüküyordu. 1976 Emek Süreci Konferansı’nda CSE, 1977’deki “Sınıf Savaşımı, Devlet ve Sermayenin Yeniden Yapılanması” konulu konferansa kadar sürecek olan bir dizi kurs organize etmeye karar verdi. Bundan sonraki birkaç yıl boyunca gelişecek olan yaklaşımın kuramsal açıdan hareket noktası, Poulantzas’ın önerdiği devlet kuramı ile Almanya’daki “devlet türetme” tartışmalarında öne çıkan kuramların eleştirel bir gözle irdelenmesi oldu.

Poulantzas ve Devlet Sorunu

Poulantzas’ın devlet kuramının (özü olmasa bile) terminolojisi, 1975-76’lardaki tartışmaları neredeyse tekeline almış olsa da eleştirel bir yaklaşım alttan alta belirmeye başlamıştı. Fine ve Harris, Gough’un devlet kavramının reformist içerimlerine ve neo-Ricardocu kuramsal temellerine, bunları Gough’un benimsemediği Poulantzasçı kuramsal çerçeveye ilişkilendirmeksizin işaret etmişlerdi. Bu sınırlılık esas itibarıyla Marx’ın değer kuramının “ekonomist” yorumundan kaynaklanıyordu (Clake, 1980). Bütün farklılıklarına rağmen Fine ve Harris’i neo-Ricardocularla birleştiren husus budur. John Holloway ve Sol Picciotto da aynı şekilde Poulantzas’ın “polisizm”iyle Fine ve Harris’in “ekono-

mizm”ini eleştirdiler. John Holloway “devletin materyalist bir analizi ekonomik bir analizle karıştırılmamalıdır, çünkü kapitalist devletin hem “ekonomik” hem de “siyasal” işlevleri kapitalist meta üretiminin çelişik doğasında temellenmiştir” diyerek devlet türetme tartışmasının, daha ileriye götürecek tarzda, verimli bir tartışma olduğuna dikkat çekiyordu (Holloway, 1976: 18). Bu eleştiriler Simon Clarke’ın bu derlemedeki ilk yazısında olgunlaştırıldı; amaç Poulantzas’ın devlet kuramında saptanan kuramsal zayıflıkların yüzeysel hatalar olmadığını, fakat kuramın sahip olduğu neo-Ricardocu temellerden kaynaklandığını ortaya koymaktı.¹⁵

Sözkonusu yazının temel argümanı şuydu: Poulantzas’ın (niyeti ne olursa olsun) radikal retorığının arkasına bakıldığında, onun devlet kuramının tamı tamına burjuva temeller üzerine oturmuş olduğu görülür. Bu burjuva temeller, üretim ilişkileri (bunların biçimi esas olarak teknoloji tarafından belirlenir) ile bölüşüm ilişkileri (bunlar da üretim faktörlerine sahip olma ilişkisi tarafından kurulur) arasındaki radikal analitik ayırmadan kaynaklanır. Bu *üretim* kavramı Stalin tarafından ortodoks Marksist kuram olarak ileri sürülmüş olmasına ve Marx’ın “ekonomist” yorumlarında sıkça görülmesine karşın, Marx değil John Stuart Mill kaynaklıdır. Marx, Mill’in argümanı ile *Kapital*’in III. cildinin son bölümünde alay etmiştir. Ekonomi ile siyaset arasındaki ilişkiye dair geliştirilen burjuva kavramsallaştırmanın kökeninde yatan tam da bu bölüşüm ilişkilerinin üretim ilişkilerinden ayrı tutulmasıdır. Bu kavramsallaştırma, ekonomik mücadelenin siyasal mücadeleden ayrılması biçiminde Marksizme geçmiştir.

Elbette ki Poulantzas argümanını bu şekilde ortaya koymaz, hatta o ve Althusser böylesi bir yorumlamayı açıkça reddederler (krş. Tomlinson, 1978: 127-129; Fine ve Harris, 1979: 100). Ne var ki sorun Althusser veya Poulantzas’ın kendi kuramlarını nasıl niteledikleri değildir; sorun onların kuramlarının yapısı ve bu kuramların tutarlı bir bütün olarak zımnen dayandığı temellerdedir. Kendilerinin bu tür temelleri tanıyıp tanımamalarının, kabul edip etmemelerinin bir önemi yoktur. Dahası, temel ayırım bir kez yapıldıktan sonra, eleştiri ekonomi ile siyaset ya da yapı ile savaşım arasındaki ilişkiye dair herhangi bir formülasyona da bağlı kalmaz. Dolayısıyla, Poulantzas’ın daha sonraları “sınıf savaşımı”nın rolüne giderek daha büyük ağırlık vermek üzere kendi “yapısal determinizm”ini gevşetmiş olması, kendi kuramının dayanak noktası olan, “ekonomik” ile “siyasal”ı tarif ediş tarzını

15 Bu bildiri yerel gruplarda, Devlet Kuramı Çalışma Grubu’yla 1977’deki CSE Konferansı’nda tartışıldı. İlk defa *Capital and Class*’da (Clarke, 1977) yayımlandı. Poulantzas’ın benzer kuramsal hatlar üzerinden eleştirisi-ki özellikle Gough ile Fine ve Harris üzerinde yoğunlaşıyordu-1977’de CSE bünyesindeki Devlet Kuramı Grubu’na Robby Guttman tarafından sunuldu. Gough ile Fine ve Harris’in yaptıkları John Holloway ve Sol Picciotto (1978: 10-14) ile Edinburgh CSE Grubu (1977: 15-24) tarafından da eleştirildi. Öte yandan, Fine ve Harris’e ait Tekelci Devlet Kapitalizmi kuramı Bob Jessop’un övgüsünü kazandı (1982: 53-57). Poulantzas’ın devlet kuramı ise 1977’deki CSE Konferansı’nda özellikle Bob Jessop’un, John Solomos’un, Joachim Hirsch ve Frankfurt CSE Grubu’nun bildirilerinde kendisine destek buldu.

16 Bu, Althusser ve Poulantzas'ın yapıtlarından yola çıkıp Fransız Düzenleme Okulu üzerinden Hirsch ve Jessop'un devlet kuramını "yeniden formüle etmesi"ne uzanan bir çizgidir. Krş. Bonefeld ve Holloway (yayımı hazırlanıyor).

hiçbir biçimde değiştirmez. (Bu durum Fine ve Harris devletin özerkliğinin sınırlarını daralttıklarında da geçerlidir.) Makaleyi yeniden yayımlayışımızın gerekçesi budur, zira bu makale Poulantzas'ın sadece erken dönem çalışmalarına değil, tekrar tekrar ortaya çıkan kuramlaştırma biçimlerine yöneliktir.¹⁶

Burada yeniden yayımlanan yazı, Poulantzas'a karşı "ekonomik, siyasal ve ideolojik alanların üretim ilişkilerinin aldığı biçimler olduğunu" (Clarke, 1977: 10) ileri sürmektedir. Eğer "üretim ilişkileri" salt teknik ya da ekonomik anlamda anlaşılırsa, bu, Marx'ın teknolojik ya da ekonomik bir yorumunun yeniden ortaya atılması demek olur (Jessop, 1982: 95-96; Solomos, 1979). Ancak sözkonusu argüman hiçbir şekilde indirgemeci değildir; daha ziyade ekonomik, siyasal ve ideolojik biçimlerin birbirinden bağımsız olarak kavramsallaştırılamayacağını, "üretim ilişkileri" kavramının, bu biçimlerin birbirini tamamlayan bir bütün oluşturduğunu ifade ettiğini savunmaktadır. Dolayısıyla tıpkı Marx'ın üretken sermayeyi, para sermayeyi ve meta sermayeyi sermayenin işlevsel biçimleri olarak görmesi gibi, ekonomik, siyasal ve ideolojik de kapitalist toplumsal ilişkilerin farklılaşmış "işlevsel biçimleri" olarak anlaşılacak durumundadır. Bu argüman hiçbir şekilde soyut bir argüman da değildir; yalnızca günlük deneyimin bütünlüğünün kuramsal ifadesidir. Yurttaş, mal sahibi ve bilinçli özne üç farklı kişi değil, bir ve aynı kişidir. Ücretli işçi kapitalistle üç farklı ilişki kurmaz, burada sözkonusu olan şey işçinin, bir yurttaş olarak, bir mal sahibi gibi kendi emek gücünü satacağı kapitalisti serbestçe seçmesi ve böylece bilinçli bir özne olarak kapitalistin iradesine boyun eğmesidir. Üretim ilişkilerinin birliği, hem kavramsal hem de ampirik olarak bu ilişkilerin farklılaşmış ideolojik, siyasal ve ekonomik kurumsal biçimler haline gelmesini önceler. Bu dönüşüm kapitalist üretim ilişkilerinin yeniden üretimi üzerinde gerçekleşen sınıf savaşımı sürecinde yeniden üretilir, karşı çıkışlara hedef olur ve dönüştürülür. Bu argümanın altında yatan siyasal güdü şudur: İnsanların günlük deneyim ve özlemleri temelinde yeni bir toplum biçimi inşa etme peşinde olan hümanist Marksizm, kendisine hareket noktası olarak insan deneyiminin bütünlüğünü temel almalıdır, bu deneyimin (sermayenin dayatması uyarınca) "ideoloji", "siyaset" ve "ekonomi" gibi yabancılaşmış biçimlere parçalanmış halini değil.

Poulantzas'ın bu eleştirisi devlete alternatif bir yaklaşım getirmeyi başaramamıştır. Böylesi bir yaklaşımın geliştirilmesine ilk

katkısı John Holloway ile Sol Picciotto, CSE Avrupa Entegrasyonu Çalışma Grubu'ndaki devlet tartışmalarından çıkan ortak bildirileriyle sağlamışlardır.

Sınıf Savaşımı, Sermayenin ve Devletin Yeniden Yapılanması

Sol Picciotto ve Hugo Radice, sınıf savaşımının bir nesnesi olarak *devletin biçimi* sorununu ortaya koydukları (sermayenin uluslararasılaşması ve ulus devlet konulu) tartışmalarında kabaca da olsa alternatif bir yaklaşım sergilemişlerdi. Bu yaklaşım, ultra-solculuk ile reformizm arasındaki o steril karşıtlığı, sosyalistlerin mevcut devlet yapılarını radikal bir kuramsal ve siyasal eleştiriye tabi tutmaları suretiyle alt etme potansiyeline sahipti. Bu eleştiri, “kapitalist bir toplumda iktidar kimin elindedir?” sorusunu, “ekonomik ve siyasal iktidarın yabancılaşmış kapitalistleşmiş biçimlerini nasıl ortadan kaldıracabiliriz?” sorusuna çeviriyordu.

Sol Picciotto bu düşünceleri hukuk ve devlet üzerine yazdığı kitabında daha da geliştirdi; “hukuk ideolojisi ile bu ideolojinin denk düştüğü ve savunduğu toplumsal ilişkiler arasındaki” genel çelişkinin büründüğü hukuksal biçimi araştıran Picciotto, bu çelişkinin “sınıf savaşımının değişen biçimlerinde ifadesini bulduğu üzere... üretim araçlarının giderek toplumsallaşması ile özel mülkiyet ve piyasanın sürekli bir biçimde savunulmasını gerektiren kapitalist ilişkiler arasındaki asal çelişki”ye bağlı olduğunu belirtti (Picciotto, 1974: 2).

Bu derlemede yer alan bildiri CSE Avrupa Entegrasyonu Çalışma Grubu için 1975 ve 1976 yıllarında kaleme alınmış bir dizi bildirinin son versiyonudur.¹⁷ Söz konusu argümanın değişik versiyonlarında, temel analiz tarzı aynı kalsa da, bildirinin maruz kaldığı eleştiriler ve yanlış yorumlar ışığında, dikkate değer bazı vurgu farklılıkları vardır.

Holloway ve Picciotto'nun makalesi Marksist “iktisat”ın sınıf savaşımının ve devletin incelenmesinden koptuğunun belirtilmesiyle başlar. Bu ikisi arasındaki ilişki, sınıf egemenliğinin farklı, fakat birbiriyle bağlantılı biçimleri arasındaki bir ilişkiden çok, “ekonomi” ile “siyaset” arasındaki dışsal bir ilişki olarak görül-meye başlanmıştır. Bu bizi, yazarların argümanının çıkış noktasına götürür: Egemenlik biçimlerinin gelişimini belirleyen şey “ekonomi” ya da “devlet” değil, sınıf savaşımıdır. Ne var ki, bu-radaki analitik görev, ekonomik ve siyasal perdeleri bir yana çek-

17 Picciotto (1975); Holloway (1976); Holloway ve Picciotto (1976a; 1976b; 1980). Benzeri birçok argümana Holloway ve Picciotto'nun Almanya'daki devlet tartışmasından yola çıkarak hazırladıkları kitabın (1978) “Giriş” kısmında rastlanabilir. Bildirinin bu versiyonu ilk defa *Capital and Class*'da (1977, No: 2) yayımlandı.

me meselesi değildir sadece, bu perdelerin gerisinde saklı sınıf savaşımının derin gerçekliğini ortaya çıkarmaktır. Temel mesele, kapitalist bir toplumda sınıfsal sömürünün niçin bu mistifiye edilmiş biçimlerde kendisini gösterdiğini açıklamak, kapitalizmdeki üretim ilişkilerinin ekonomik ve siyasal biçimler almasına neden olan şeyin ne olduğunu sormaktır (Holloway ve Picciotto, 1977: 78).

Bu, Holloway ve Picciotto'nun da yararlandığı devlet üretme tartışmasının başat temasıydı. Ancak devlet tartışması içerisinde önerilen devlet üretimleri arasında kayda değer farklılıklar vardı. Holloway ve Picciotto, bildirilerinin ilk versiyonunda kapitalist devletin *görünüş biçimi* ile *özü* arasındaki ayırmadan yola çıkarak argümanlarını geliştirdiler. “Kapitalist devletin özü”, ücret ilişkisini ve onun yeniden üretimini “garanti altına almak üzere siyasal erkin uygulanmasıdır”. Yazarlar bu ücret ilişkisini ve onun yeniden üretimini, bu ilişkinin ideal bir liberal devlette özgür ve eşit yurttaşlar/mülk sahipleri arasındaki bir ilişki olarak fetişleştirilmiş görünümüyle karşılaştırdılar (Holloway ve Picciotto, 1976a: 2). Sonrasında da, kapitalist devletin biçimini ve işlevini açıklama çabası kapsamında, meta değişimini sağlayan koşulların güvenceye alınmasında, mantıksal ve tarihsel bakımdan devletin rolünün önceliğini vurgulamışlardır (bu argümanı ortaya atan Blanke, Jurgens ve Kastandiek, kuramlarının ana eksenini olarak “görünüş biçimi” kavramından ziyade “işlevsel biçim” kavramını kullanmışlardır ki bu kapitalist tahakkümün ekonomik ve siyasal biçimleri arasındaki “hem içsel bağlantıyı hem de dışsal bağlantı eksikliği” tanımak açısından çok daha doyurucu bir ibaredir).

Bildirinin sonraki versiyonlarında açıkça ortaya konan argüman değişir. Yazarlar, Gough'u eleştirirken hem kapitalist rekabetin doğurduğu anarşiye (Altvater'dan alınan bir argümandır bu) hem de zor kullanımını sermaye ile emek arasındaki değişim ilişkisinden ayırma gereğine (bu da Hirsch'ten kaynaklanan argümandır) dikkat çekerler. Burada yer alan bildirilerinde ve devlet tartışmasını konu alan kitaplarında yazarlar, birinci formülasyonun “sığ” ve ikinci formülasyonunsa “eklektik” olduğu iddialarını reddederek Hirsch'in getirdiği açıklamaya sıkı sıkıya bağlı kalırlar: Devletin sivil toplumdan ayrılmasını hem mümkün hem de gerekli kılan şey ücretli emeğin “özgürlüğü”dür (Burada ele alından konulara makalenin 3. dipnotunda değinilmiştir ve bu konular *Devlet ve Sermaye*'nin “Giriş” bölümünün başat te-

masını oluştururlar.) Fakat argümanlarının özünde ağırlıklı olarak, Hirsch'in baskıcı bir aygıt olarak devlet vurgusuna karşı, Blanke, Jurgens ve Kastendiek'in devleti hukuksal bir tahakküm biçimi olarak görmeleri yer almaktadır.

Bu farklılıklar önemli olmasına rağmen dikkatleri bu bildiride geliştirilen argümanla Alman tartışmasına hakim olan yaklaşım arasındaki en önemli farklılıktan başka yöne çekmemelidir. Holloway ve Picciotto'nun argümanlarının başat teması, devletin mantıksal ve/veya tarihsel olarak türetilmesini önplana çıkaran Alman tartışmasına karşı, sınıf savaşımının önceliğine yaptıkları vurgudur. Bildiride açıkça gözler önüne serilmeyen bu noktanın vurgulanması önem taşımaktadır, çünkü bildiri, Alman devlet türetme tartışmasının bir devamı olarak yanlış bir biçimde yorumlanmış ve özellikle de Hirsch'in yaklaşımı içinde asimile edilmiştir (Jessop, 1982: 96).

Makalenin ilk yarısı devleti kapitalist toplum ilişkilerinin “fetişleştirilmiş bir biçimi” olarak analiz eder. Makale yine Hirsch'ten ziyade Blanke, Jurgens ve Kastendiek ile Picciotto'nun hukuksal biçim üzerine kendi yaptığı çalışmasına daha fazla şey borçludur. Bireyin devlet önünde eşitliği hem sınıfsal sömürünün yarattığı ekonomik eşitsizlik için bir koşuldur, hem de bu eşitsizliği perdeleyen ve sınıf savaşımını parçalayan bir araçtır. Devlet tartışmasına Alman yazarların yaptığı katkı, işlevci bir devlet görüşünün sınırları içinde kalma eğilimindeydi: Kapitalist devlet biçimi, sermayenin gereksinimlerine verilen mantıksal bir karşılık ya da geçmişteki sınıf savaşımının tarihsel sonucu olarak açıklanırken, devletin sınırları (ister işçi sınıfının direnmesi biçiminde, ister “kâr oranının düşme eğilimi” biçiminde olsun) dışsal sınırlar olarak görülüyordu. Oysa Holloway ve Picciotto sınıf savaşımının aciliyetini sadece mevcut devlet biçimi *içinde* değil, aynı zamanda bu devlet biçimine *karşı* olan bir savaşım olarak önplana çıkarırlar, böylelikle kapitalist devlet biçimi sınıf savaşımının sonucu ve daimi nesnesi olur. Onlara göre, ekonomik savaşımın siyasal savaşımınla birleştiğinden ve işçi sınıfı kapitalist sınıfın örgütlü gücü olarak devletle karşı karşıya geldiğinden, sınıf egemenliğinin ayrı bir biçimi olarak devletin yeniden üretimi daima örgütlü işçi sınıfı tarafından tehdit edilir. Dolayısıyla, sermayenin yeniden üretimi işçi sınıfının oluşturduğu bu tehdite karşı ekonomi ile siyaseti birbirinden ayırma yolunda verilen savaşımın sonucuna bağlı olur.

18 Holloway ve Picciotto Avrupa entegrasyonu üzerine yazdıkları bildirinin gözden geçirilmiş versiyonunda Poulantzas'a yönelik olarak "ekonomistik" diye yorumlanabilecek bir eleştiri getirmiş, bunu yaparken de Hirsch'in "sermaye kuramsal" ve "sınıf kuramsal" yaklaşımlar arasında koyduğu zıtlıktan yararlanmıştır. Bu zıtlık, ancak, sermayenin ekonomik bir kategori, sınıfınsa siyasal bir kategori olarak anlaşılması durumunda anlamlı olur. Bu bakımdan Poulantzas, "sermaye dinamiğinin belirleyiciliğini" reddeden bir "sınıf kuramsal yaklaşım" benimsemekle suçlanır (1980: 128). Krş. Ağırlıklı olarak bu zıtlığa dayanan Jessop (1982).

Holloway ve Picciotto, ekonomik olanın siyasal olandan ayrılmasını eleştirmeye devam ederler. Böyle bir fetişleştirme ne devletin gelişimini anlamayı ne de devletin eylemine ilişkin kısıtları anlamayı mümkün kılar. Bu nokta Poulantzas'ın neo-Ricardocuların ve köktencilerin ortak hatasıdır. Fakat burada yanıt devletin "ekonomik" kuramına dönmek değil, "materyalist" bir kuramı la-yıkıyla geliştirmektir.¹⁸ Bu bizi tekrar Alman tartışmasına ve onun "sermaye ilişkisi" üst başlığındaki çıkış noktasına götürür.

Holloway ve Picciotto, Hirsch'in izinden giderek sermayenin mantığına aşırı vurgu yapan ve bu mantığa bir içerik ve tarihsel gerçeklik kazandırırken sınıf savaşımının rolünü ihmal eden, Alman tartışması katılımcılarını eleştirmiş ve bu nedenle de makalelerinin ikinci bölümünü devletin tarihsel gelişimini ana hatlarıyla vermeye ayırmışlardır. Ne var ki, bu yazarların kendi tarihsel sunumları özünde Hirsch'inkinden farklıdır ve kendi kuramsal farklılıklarını yansıtır. Hirsch'e göre, devletin türetilmesinde hareket noktası, sermaye-emek ilişkisinin taşıdığı şiddetin devlet biçiminde tikelleşmesidir ve buna karşılık da, devletin gelişiminin ilk tarihsel uğrağı "kapitalist sınıf yapısının dayatılması" dır (Hirsch, 1978a: 83). Holloway ve Picciotto ise tarihsel sunumlarına "meta üretiminin genelleştirilmesi"yle başlarlar, fakat "emekçinin üretim araçlarından ayrılması"nı "özel mülkiyetin bireyselleşmesi" (ne çağdaş ne de özdeş olan iki süreçtir bunlar) içinde asimile ederek farklılığı atlarlar. Bu iki süreç hiçbir şekilde ne özdeş ne de çağdaştır. Ancak, daha da esasa inildiğinde Hirsch kapitalist devlet biçiminin ortaya çıkışını kapitalist sınıf ilişkilerinin kurulmasının yapısal önkoşulu olan (açıklanmamış) bir tarihsel olay olarak ele almaktadır. Bu yaklaşıma karşı Holloway ve Picciotto ise, devletin gelişiminin, devlet biçiminin, devletin (açıklanmamış) işlevlerine uyarlanması üzerinden açıklanamayacağını, fakat sadece kapitalist üretim tarzının çelişkileriyle ilişkili sınıf savaşımları bağlamında açıklanabileceğini ileri sürerler, "devlet, o ana kadar içerisinde gelişme gösterdiği biçimlerin çizdiği sınırları aşmıştır"; bu biçimler feodal toplumda gelişen meta üretime dair biçimlerdir. Bu suretle Holloway ve Picciotto'nun yazdıkları, bir kez daha, devletin biçimini meta değişimini düzenleyecek bir hukuk sistemine duyulan gereksinimden türeten, "biçim analizinin sınırlılığının, 'devlet işlevi'nin gerçekleşme olasılığı kesinlikle varolsa da böyle bir zorunluluğun olmamasından" kaynaklandığında ısrar eden, devletin "burjuva egemen-

liğin bir önkoşulu olarak” ortaya çıktığı yolundaki görüşe karşı çıkan ve mutlakiyetin gelişmesinin “meta ve para ilişkilerine geçişe dayandırılması” gerektiğini savunan Blanke, Jurgens ve Kastendiek’in yazdıklarına bir hayli yakın durur (Blanke, Jurgens ve Kastendiek, 1978: 132 ve n.31, 197).¹⁹

Holloway ve Picciotto’nun devletin ardışık gelişme evrelerini niteleyişleri de Hirsch’inkinden farklıdır; Hirsch sözkonusu evreleri, kâr oranının düşme eğilimine karşıt olan egemen eğilimlerle, emperyalizm evresi ve teknolojik devrim evresiyle -sınıf savaşımıyla açıktan çok az bir bağlantı kurarak- ilişkilendirir. Oysa, Holloway ve Picciotto bu ardışık evreleri artı-değer üretimi-ne dair biçimlerle, mutlak ve görelî artı-değer üretiminin evreleriyle ilişkilendirir.

Devletin ikinci (“liberal”) uğrağı, ekonomi ile siyasetin birbirinden ayrılmasının tamamlanışıyla kendini gösterir.²⁰ Ne var ki, değişime dair aşıkâr eşitsizliği işçi sınıfı işgünü üzerine verdiği mücadeleyle tahrip eder, bu da şunu açıklığa kavuşturur ki “eşit doğrular arasında karar verecek olan güç” tür (Marx, 1965: 235). Böylece “ekonomi” ile “siyaset” arasındaki sınırlar aşılmış olur. Devletin liberal uğrağı, değişim alanındaki tüm çelişkilere çözüm getirme yoluyla bu sınırları muhafaza etme girişimiyle tanımlanır. Ne var ki, bu artık soyut hukuksal ilkeler temelinde gerçekleşmez; burada gerekli olan şeyler *yasama* ve *kamu yönetiminin* başlangıcıdır. Bunlar belli müdahale biçimlerini devletin liberal biçiminun evrenselliğiyle uzlaştırma gereğine verilen *ad hoc* yanıtlar olarak gelişirler.²¹

Üçüncü evrenin göstergesi ise görelî artı-değer üretimi ile kâr oranının düşme eğilimidir. Bu evre kapitalist toplumdaki üretim ilişkilerinin yeniden yapılanması üzerine verilen sürekli bir sınıf savaşımını dikte eder. Ekonomik boyuta indirgenemeyecek ve verilî ekonomik ve siyasal biçimlerin içerisine hapsedilemeyecek bir savaşımdır bu. Hirsch’in analizini takip eden Holloway ve Picciotto, devletin ekonomiden ayrı tutulmasının onun ekonomiye doğrudan müdahale etme yeteneğini sınırlandırdığını ileri sürerler. Eğer devlet doğrudan müdahale amacıyla bu sınırı aşarsa, kapitalist rekabetin politizasyonu, devlet aygıtını siyasal ve yönetsel olarak parçalar. Dolayısıyla, devletin gelişimi “kapitalist yeniden üretimin çelişkilerinden doğan zorunluluk ve sınırların birbiriyle çatışan etkileşimi”yle kendini gösterir; burada sadece devlet müdahalesinin *ölçeği* üzerine değil, ama daha esaslı olmak

19 Bu formülasyon, kapitalizmin ve kapitalist devlet biçiminin gelişmesini, meta üretiminin gelişmesiyle birlikte kendini gösteren feodal üretim tarzına içkin çelişkilerle ilişkilendirir. Bu yolla, kapitalist gelişmenin zorunluluğunu teleolojik olmayan bir yaklaşımla açıklamak mümkün hale gelir; böylece de Hirsch’inki gibi işlevci kuramların mutlakiyetçi devlet biçimiyle olan probleminden (zira mutlakiyetçi devlet hem biçimsel hem de işlevsel açıdan kapitalist gözükmemekte, ancak kapitalist üretim tarzının doğuşunu öncelemektedir) kaçınılabılır. Krş. Gerstenberger (1977; 1978).

20 “Uğrak” terimi liberalizmin hem kapitalist devlet biçiminin daimi bir vechesi, hem de onun gelişmesinin belli bir tarihsel evresi olduğuna işaret etmektedir.

21 Bu argümanın geliştirilmiş hali için bkz. Geoff Kay ve James Mott (1982).

üzere, bu müdahalenin biçimleri üzerine verilen savaşımlar söz-konusudur. Kriz derinleştikçe, devleti toplumdan ayrı tutma düşüncesine ve dolayısıyla devleti tarafsız bir aygıt olarak gören reformist illüzyonlara giderek daha şiddetli darbeler vurulmaktadır. Gerçi Holloway ve Picciotto, bu gelişmenin siyasal içerimleri konusunda aşırı iyimser bir değerlendirmeye karşı uyarıda bulunarak yazdıklarını bir sonuca bağlamışlardır.

Bildirilerinin son bölümünde Holloway ve Picciotto sınıf savaşımı vurgularından uzaklaşarak, devlet biçimine ilişkin çelişkileri esas itibarıyla sermayenin çelişkili gereksinimlerine bağlamış ve böylece Hirsch'e yakınlaşmışlardır. Devlet aygıtı içerisindeki çatışma birbiriyle çatışan kapitalist çıkarlarla; siyaset ve ekonomi arasında değişen ilişki ise sermayenin gereksinimleriyle ilişkilendirilmiştir (ekonominin, bunun karşılığında sınıf güçlerinin değişen dengeleriyle ve sınıf mücadelesinin değişen biçimleriyle ilişki içinde olmaksızın). Dolayısıyla, siyaset ile ekonomi arasındaki duvarı yıkmada ve reformizmin yanlısalarını ortadan kaldırmada belirleyici rol oynayan şey işçi sınıfının verdiği savaşım değil, sermayenin birbiriyle çelişen gereksinimleri olmaktadır.

Devlet Kuramında Yapı ve Savaşım

Alman tartışmasında ortaya atılan ekonomi ile siyaset arasındaki ilişki sorunu gündeme getirdiği, hem siyaset kuramında hem de reformist siyasal pratikte bu iki alan arasındaki ayrımın fetişleştirilmesini eleştirdiği, “araçsalcılık” ile “yapısalcılık”, “ekonomizm” ile “politisizm” ve “neo-Ricardoculuk” ile “köktencilik” arasındaki steril tartışmaların ötesine geçmeyi olanaklı kıldığı için Holloway ve Picciotto’nun bildirileri çok önemliydi. Ne var ki, bu yazarların argümanlarının en önemli ve en özgün özelliği aynı zamanda en az anlaşılmış olanıydı: Holloway ve Picciotto ekonomik olanla siyasal olan arasındaki ayrımın hem gerçek hem de yanıltıcı olduğunu savunuyorlardı; zira bu ayrım maddi bir temele ve ideolojik bir öneme sahipti, ve dolayısıyla kapitalizme içkin yapısal bir özellik değil, sınıf savaşımının hem nesnesi hem de sonucuydu. İşte bu vurgulama onların argümanını Hirsch’inkinden kesinkes ayırmaktaydı.

Daha önce gördüğümüz gibi Hirsch, devletin sivil toplumdan ayrılmasını tarihsel bir olgu olarak ele alıyordu. Bu ayrılma bir kez gerçekleşti mi eksiksiz olarak görülebilirdi. Sonrasındaysa devlet ile sivil toplum arasındaki ilişkinin gelişimi esas itibarıyla

kâr oranının düşme eğilimi ile mevcut karşıt eğilimler tarafından belirlenmekteydi. Hirsch, tarihsel gelişme örüntülerini belirlemede sınıf savaşımının rolüne pek önem vermese de, bu rol devletin yapısına ve buna karşılık olarak da devletin bütünleştirici işlevi içine hapsolma ve ona tabi olma eğilimi taşımaktadır.

Bu işlevci yaklaşıma karşı Holloway ve Picciotto'nun geliştirdiği argümanın sıkça yenilenen başat teması şuydu: Yapı ile savaşım birbirinden ayrılamaz, çünkü ancak savaşım yoluyla ki yapılar empoze edilir ve yeniden üretilir. Dolayısıyla kapitalizmin "hareket yasaları" dışsal "ekonomik" yasalar olarak görülemez, bunlar ancak sınıf savaşımı içinde ve sınıf savaşımı yoluya hayata geçirilir. Benzer şekilde, devletin biçimi ve işlevleri yapısal bir sınırlılık değildir, fakat ancak sınıf savaşımı yoluyla belirlenen şeylerdir²². Holloway ve Picciotto bildirilerinin ilk versiyonunda ekonomik olanla siyasal olanı nitel açıdan iki ayrı "düzey" olarak birbirinden ayıran yaklaşımları eleştirmişlerdir. Onlara göre, bu yaklaşımlar "söz konusu ayrımın geçmişe ait bir şey değil, fakat bir yanılsamanın gerçekliğini sürdürmeye yönelik sürekli bir savaşım olduğunu unutmakta"dır. Bu nedenle Holloway ve Picciotto, kapitalist ilişkilerin fetişleştirilmiş ekonomik ve siyasal biçimlerinin hem bir yanılsama hem de bir gerçeklik olduğunu ileri sürmüşlerdir; bu katı gerçeklik verili bir olgu değil, sınıf savaşımının nesnesidir. "Yöneten sınıfın kapitalist üretim ilişkilerini muhafaza etmeye yönelik mücadelesi, bir dış görünüşün gerçekliğini muhafaza etmeye yönelik bir mücadeledir; işçi sınıfı bu görünüşü yarmak ve üretimin toplumsal doğasında içerilen gerçekliği hayata geçirmek için mücadele eder" (Holloway ve Picciotto, 1976b: 1, 5-6).

Bu, içrek bir kuramsal argüman değil, 1970'lerdeki mücadelelerin öğrettiği oldukça somut bir derstir. Örneğin, Heath hükümetinin Endüstri İlişkileri Yasası'na gösterilen direniş ekonomi ile siyaset arasındaki bariyerleri öylesine yerle bir etmiştir ki, Heath 1974'te yeniden seçilmek üzere adaylığını koyduğunda "ülkeyi kim yönetiyor?" sorusuyla cebelleşmiştir. İşçi birey ile kapitalist arasındaki ücret sözleşmesi eğer kapitalistin bu sözleşmeyi dayatacak gücü varsa oldukça katı bir gerçekliktir; ama eğer işçiler kendi kolektif güçlerini sermayenin karşısına koyma becerisini gösterirlerse bu sözleşme tamamıyla bir yanılsamaya dönüşür. "Yasanın kudreti birbirinden soyutlanmış bireylerde korku uyandırabilir, fakat kolektif bir direniş karşısında alay konusu olur."

Bu kuramsal farklılıklar, 1970'lerin ortalarında su yüzüne çık-

22 Holloway ve Picciotto'nun Hirsch'e yönelik olarak getirdikleri eleştirinin özü budur (1978: 27-28). Krş. Holloway (1988).

maya başlayan “yeni gerçekçilik” karşısında giderek artan bir siyasal önem kazandı. “Yeni gerçekçiler”, sosyalistlerin devlete sermaye tarafından empoze edilen yapısal sınırlamalara ilişkin “gerçekliği” tanımak zorunda olduklarını ileri sürmüş, ne var ki söz konusu “gerçekliğin” verili bir şey değil, fakat sınıf savaşımının bir nesnesi olduğu gerçeğini gözardı etmişlerdir. Yeni gerçekçiliğin benimsediği “gerçeklik” sadece yanlış değildi, aynı zamanda işçi sınıfının varoluşuyla ilgili gündelik gerçekliğin gizemli bir şekilde ters yüz edilmesi anlamına geliyordu. Yeni gerçekçilik, ekonomi ile siyasetin o yanıltıcı ayrılığını bir gerçeklik olarak kabul etmek suretiyle böylesi bir ayrılığın yeniden ürettiği kapitalist sömürü “gerçekliği, sömürülen ve ezilenlerin fantastik bir yanılgısıymış gibi davranmışlardır”. Bununla birlikte yeni gerçekçilik ideolojik bir mistifikasyona indirgenemez, zira sermayenin ve devletin sınıf savaşımına dayatmaya çalıştığı şey biçimlerin ideolojik ifadesidir. Dolayısıyla, yeni gerçekçilik sadece reformizm politikasının en son ideolojik ifadesinden başka bir şey değildir.

Reformizmin sınırlılığı onun “sınıf savaşımını birbirinden ayrı ekonomik ve siyasal kanallar içinde tutarak fetişleştirmeyi kabul etmesinde ve dolayısıyla da toplumu dönüştürme olasılığını sadece siyasal kurumların ele geçirilmesi meselesi olarak tasavvur etmesinde yatmaktadır. Kısaca, burjuva ideolojisini benimsemesi reformizmin karakteristik özelliğidir”. Gerçekten de, sınıf savaşımı ayrı ekonomik ve siyasal kanallar içine hapsediği ölçüde burjuva toplum ilişkilerinin dönüştürülmesine değil yeniden üretilmesine hizmet eder ve işçi sınıfına hangi ekonomik kazanımları sağlarsa sağlasın, “genel olarak sermayenin çıkarlarının yerleşmesini sağlayan siyasal sürecin bir parçası olur” (Holloway ve Picciotto, 1976a: 4-6). Ekonomik olanla siyasal olanın birbirinden ayrılması sermayenin mantığı tarafından dayatılan bir yapının nesnel bir özelliği değil, kapitalist üretim ilişkilerine sürekli bir sınıf savaşımı aracılığıyla dayatılan kurumsal bir çerçevedir. Bu çerçeve sınıf savaşımının değişmez nesnesidir ve ancak bu savaşım sayesinde dönüştürülebilir ve yeniden üretilebilir. Bu bakımdan yeni gerçekçiliğin kapsadığı “gerçeklik” mücadeledeki yenilginin gerçekliği idi; “yeni gerçekçiler” bu yenilgiyi kaçınılmaz bir şey olarak ortaya koyuyorlardı.

Bu iki yaklaşım arasındaki farklılık derlemede yer alan sonraki üç bildiri arasındaki zıtlıklarda da kendini belli eder. 1982’de İtalya’nın Cozenco kentinde (artık yayımlanmayan) *Kapitalistate* der-

gisinin düzenlemiş olduğu konferans için Joachim Hirsch, Bob Jessop ve Simon Clarke tarafından birbirinden bağımsız olarak kaleme alınmış, söz konusu dergide sonraki yıl yayımlanmıştır.

Hirsch'in bildirisi, devlet konusunda, özellikle Aglietta ve Fransız Düzenleme Okulu'nun çalışmasından yola çıkarak, devlete yönelik önceki yaklaşımını geliştirdiğinin açık bir ifadesidir. Hirsch'e göre, Poulantzas'ın yapısal-işlevciliğine daha somut ve sağlam bir temel kazandırma peşinde olan Fransız Düzenleme Okulu'nun çalışmaları "kapitalist bir toplumun genel, yapısal karakteristik özelliklerinin" ötesine geçmeyi mümkün kılmaktadır (Hirsch, 1983: 75). Bu suretle Hirsch'in daha önceki çağdaş kapitalist devlet analizi, "fordist güvenlik devleti"ni belli bir tahakküm biçimi olarak gören bir kurama yönelik olarak yeniden formüle edilmiş oluyordu. Poulantzas ile Düzenleme Kuramı çıkışlı "yapısal işlevci" görüşe dayanan bu kurama göre refah devleti "sadece sınıf savaşımının bir sonucu değil, aynı zamanda fordist sosyalizasyon biçiminin yapısal bir bileşeni"ydi. Bu devlet biçimi "kendi toplumunun üyelerinin maddi bekası kadar onların işlevsel uyumunu, bir düzene sokulmalarını, toplumsal açıdan baskılanıp gözetim altında tutulmalarını da" garanti eder. Zira "bürokratik kontrol ve düzenleme mekanizmaları eskiden piyasa ile geleneksel yaşam biçiminin kurup devam ettirdiği toplumsal ilişkilerin" yerini almıştır.

Hirsch'in modelinde "fordist güvenlik devleti" "ekonomik" ile "siyasal" arasındaki bölünmenin üstesinden gelir, fakat bu sınıf savaşımının değil, daha çok fordist birikim rejiminin yapısal değişiminin bir sonucudur. Bu yapısal gelişim "fordist çözülmenin diğer yüzü" olan "statikleşme" biçimini alır. Kapitalist tahakkümün "doğalmış gibi görünen" mekanizmalarının çözülmesi, devleti sermayenin işlevlerini üstlenmeye zorlar. Dolayısıyla ekonomik olanla siyasal olan arasındaki bölünmenin üstesinden sınıf savaşımı yoluyla değil, devletin yapısal mantığı temel alınarak gelinmiş olunur (Hirsch, 1983: 78-79).

Bu gelişme Hirsch'in daha önceki çalışmasında zımnen var olan "polisizm"i güçlendirir. Ekonomik olanla siyasal olan arasındaki bölünme sermaye temelinde değil, devlet temelinde alt edilmektedir. Bu nedenle Hirsch şunu ileri sürer: "Kapitalist toplumun gelişmesiyle birlikte devletin 'altyapı'yla olan ilişkisi köklü biçimde değişmiştir. Devlet, giderek daha çok toplumsal ve ekonomik yeniden üretimin organik bir *ögesi* olmaktadır" (Hirsch, 1984: 2). Kapitalist toplumun bütünlüğü ve tutarlılığı artık sermaye-

yenin yeniden üretiminin (çelişkili) bütünlüğünden türememekte, fakat devletin “birikim stratejisi” ile “hegemonik yapısı” aracılığıyla topluma dayatılmaktadır. Bu da toplumun “statikleşmesi”nin “ekonomik” ve “siyasal” boyutlarını tanımlamaktadır.

Hirsch’e göre, toplumun “statikleşmesi” devletin özerkliğini tahrip eder. Poulantzas ve Devlet Türetme kuramcılarına, devlet açısından, sermayenin her fraksiyonunun tek tek çıkarına karşı kapitalist yeniden üretimin genel koşullarını güvence altına almak için, bu özerkliğin işlevsel bir gerekliliği vardır. “Ne var ki bu, kuramın bir yetersizliği olarak değil, kendisini özgül toplumsal çatışmalarda gösteren çelişkili toplumsal eğilimlerin bir ifadesi olarak görülmelidir.” Toplumun statikleşmesi, bu çatışmaların artık sivil toplumda değil, devlet aygıtı içerisinde, “belli sınıf ve sınıfsal fraksiyonlarla özgül ilişkileri olan farklı siyasal organizasyonlar ile bürokratik ilişkiler” arasında gerçekleştiği anlamına gelmektedir. Dolayısıyla, örneğin siyasal partiler -özellikle sosyal demokrat partiler- ile sendikalar “yarı-devlet nitelikli aygıtlar”a dönüşmüşlerdir, insanların talep ve çıkarlarını yumuşatıp belli yönlere kanallize ettikleri, onları sistemin koşullarıyla uyumlu hale getirdikleri için, dünya piyasasının görünürdeki kısıtlarıyla bu kısıtlardan etkilenen insanlar arasında aracılık yapan, bütünleştirici “kitle partileri” haline gelmişlerdir. Bu parti ve sendikalar “teknolojik olarak gelişmiş sermaye, yeni orta sınıfın bir parçası ve kalifiye işçilerden oluşan ve ekonomik ayrıcalıkları haiz olan bir toplumsal çekirdeği” içine alma yoluyla “kapitalist sınıf savaşımını kontrol etmenin yeni bir yapısal tarzı”nı oluşturmaktadırlar.

“Fordist güvenlik devleti” yeni çatışma biçimleri yaratır: Zira “kitlesel entegrasyon sistemi artık siyasal sistem içinde başa çıkılamayacak çeşitli kesimleri dışarıda bırakır”, bürokratikleşmiş temsil sistemi “toplumsal sorunlarla çıkarlara duyarsız ve tepkisiz kalır, özellikle de ekonomik açıdan marjinalleşmiş katmanların -“vasıfsız işçilerin, yersiz-yurtsuz kişilerin, toplum dışına itilmiş kesimlerin-, yapısal değişimin tehdit ettiği sermaye fraksiyonlarının, fiziksel ve ruhsal engellilerin ve emek sürecinden dışlanmışları toplumsal çıkar ve sorunlarına duyarsız kalır. Diğer yandan, sağlıklı bir çevrede doğal ekoloji arayışında olanlar, üretken olmayan çıkarlar bireylerin nezdinde marjinalleşir.” Sonuç şudur: “Toplumsal çatışmalar hala kapitalist sömürüden kaynaklanmaktadır, gelgelelim bu çatışmalar kendisini geleneksel sınıfsal saflaşmalarla ortaya koymamaktadır.” Bunun yerine, bu çatış-

malar parti içinde parti liderliğiyle üyeler arasında, ya da “korporatist olarak bütünleşmiş siyasal aygıtın bütünüyle muhalefeti oluşturan kurum dışı toplumsal hareketler arasında” kendini gösterir. Sonuçta, mücadelenin asıl hedefi artık sermaye değil devlettir. Başat ilerici güç ise örgütlü işçi sınıfı değil, “yeni toplumsal hareketler”dir.²³ Bu tür çatışmaların işlevsel önemi ve sonucunu netlik taşımasa da politik açıdan şurası kesindir: “Politika ile sınıf mücadelesine ilişkin kimi anokronistik kavramlara elveda demek” ve Marx’ı kuramsal olarak Weber’le tamamlamak durumundayız (Hirsch, 1984: 6). Hirsch’in ulaştığı sonuç, onu, (hem siyasal hem de kuramsal açıdan) başladığı yere, Frankfurt Okulu’nun “sosyolojik yaklaşım”ına geri götürür.

Hirsch’in kapitalist toplumun birliğini ve tutarlılığını açıklamak üzere benimsediği “birikim stratejisi” ve “hegemonik yapı” kavramları, Bob Jessop’un Cozensa Konferansı’na sunduğu bildiride ortaya koyduğu “birikim stratejisi” ve “hegemonik proje” kavramlarından uyarlanmıştır. Bu bildiri, Hirsch’in bildirisi gibi, dikkatleri Fransız Düzenleme Okulu’nun üzerine çekmektedir.

Bob Jessop, ontolojik olarak birbirinden ayrı iki dünya olan “yapı” ile “savaşım” arasında ve de “görece özerk” olan “ekonomi” ile “siyaset” alanları arasında nasıl sağlam fakat indirgemeci olmayan bir ilişki kurulabileceği sorununu çözmeyi kendisine görev bildi. Bu sorun bütün yapısal-işlevci devlet kuramlarını uğraştırmıştır. Poulantzas ve Hirsch’de de görüldüğü üzere, Jessop’un kapitalist yeniden üretim sürecinin çelişkili birliğine dayurucu bir açıklama getirmekte başarısız kalmasının anlamı şudur: “Toplumsal formasyon”un birliğini ve tutarlılığını kurmak, devletin taşımak zorunda olduğu bir yükür.

Jessop’a göre, “değer biçimi”, içerisinde sermaye birikiminin gerçekleştiği yapısal çerçeveyi belirler, fakat birikimin doğrultusunu eksiksiz olarak belirleyemez, ki bu da “güçler dengesinin bizzat değer biçiminin ötesinde birçok faktör tarafından biçimlendirildiği bir (ekonomik) sınıf savaşımının sonucudur” (Jessop, 1983: 90).²⁴ Gelgelelim, sınıf savaşımındaki sapmalar ve Piyasa anarşisi “ne önceden belirlenmiş bir birikim kalıbının, ne de sermaye dolaşımına özgü tözel bir birliğin olmadığı” anlamına gelir (1983: 91). Jessop’a göre bu da şu demektir: Sermaye birikimini güvence altına alacak düzenleyici mekanizmalar dayatmak için bir dış erke ihtiyaç vardır, bu erk de devlettir. Zira devlet, bütünleştirici düzenleyici kurumdur. Birikim örüntüsü, nihai olarak

23 Son iki paragraftaki bütün alıntılar Hirsch’e aittir (1983: 80-87). Hirsch, ilk çalışmalarında “yeni toplumsal hareketler”in anti-devletçiliğini “ilerici” diye niteler. Daha sonra ise, bu hareketlerin “korporatist regülasyonla işlevsel bir bağı” olup olmadığını ve hatta “halihazırdaki ilerici, anti-kapitalist ve eşitlikçi eğilimlerini kaybederek kapitalist (yeniden) yapılanma sürecinin toplumsal, siyasal ve ideolojik destekçileri olmaya doğru, “neo” ya da “post-Fordist” bir kapitalist birikim modelinin dayatılmasına yardımcı olmaya doğru” (Hirsch, 1984: 6) yol alıp almadıklarını sorgulama noktasına gelir. Hirsch’in post-Fordizm çözümlemesinin bir eleştirisi için bkz. Bonefeld (1987).

24 “Değer biçimi” burada, Marx’ın gördüğü gibi, toplumsal ilişkilerin şeyler arasındaki ilişkiler biçiminde kendisini gösterdiği bir süreç olarak alınmamakta, fakat toplumsal ilişkileri belirleyen yapı benzeri bir şey olarak anlaşılmaktadır. “Öz” ile “görünüş” arasındaki ilişkinin bu şekilde tersine çevrilmesi, Jessop’un ampirik yaklaşımının esasını teşkil eder; buna göre değer ilişkilerinin gelişimini ve birikim sürecini belirleyen şey olumsal kurumsal biçimler ve siyasal çatışmalardır.

devletin benimsediği “birikim stratejisi” tarafından belirlenir. Ne ki, uygulanabilirliği olan herhangi bir birikim stratejisi, bir kesimin çıkarını bir bütün olarak sermaye birikimiyle uzlaştırmak durumunda olsa da, devletin önünde özgün bir birikim stratejisi yoktur, onun yerine farklı sınıfsal ve grupsal çıkarları ve ittifakları ifade eden bir dizi alternatif strateji vardır.

Bu analiz, bizi devletin hangi birikim stratejisini benimseyeceği sorusuna götürür; bu soruya siyasal çatışmaların (ki bu çatışmalar aracılığıyla stratejik meseleler çözüme kavuşturulur) analiz edilmesiyle yanıt bulunabilir ancak. Birikim stratejisi basitçe ekonomik olarak kurulmuş dışsal güçler tarafından devlete dayatılmaz, fakat siyasal örgütlenme, yönetim örgütlenmesi ve devletin ekonomik müdahalesinin kurumsal biçimleri tarafından sınırlanır. Dahası, belli bir birikim stratejisinin seçimi, bu stratejiye toplumsal destek sağlama gereksinimi uyarınca, siyasal açıdan belirlenmektedir. Dolayısıyla, belli bir “birikim stratejisi”nin benimsenmesi ve başarılı bir biçimde uygulanması, bu stratejinin böylesi bir toplumsal desteğin sağlandığı, işlerliği olan bir “hegemonik proje”yle tutarlılık içerisinde olmasına bağlıdır.

Jessop’un bildirisi, Poulantzas’ın devlet konusundaki “yapısal-işlevci” yaklaşımının yetkin bir şekilde geliştirilmiş halidir, fakat yine de yapısal-işlevci kalmakta ve bu yaklaşımın dar sınırlarını kırmayı başaramamaktadır. “Değer biçimi”, dışsal “ekonomik” yapı rolünü oynamaya devam etmekte, bu yapı da pasif biçimde, “sınıf savaşımı” ile tarihsel olumsuzluğun birikimin yönünü belirleyebildiği kısıtları tanımlamaktadır. Bu, hem kapitalist üretimin maddi veçhelerini bir dış güç olarak gördüğü ölçüde, bu veçhelerin sınıf savaşımının gelişimini sınırlama derecesini abartır, hem de sınıf savaşımının kapitalist üretim ilişkilerinin yeniden üretimi üzerine verilen bir savaşım olma derecesini önemsememek suretiyle, bu savaşımın nesnel olarak belirlenme derecesine yeterince önem vermez Dahası, “yapı ile ‘savaşım’”ı birbirinden ayıran çizgi, esas itibarıyla keyfidir: Hangi noktada yapının determinizmi mücadelenin voluntarizmine yol açmaktadır?

Bu analizin yapısal-işlevciliği, aynı zamanda, sınıf savaşımının ve başka bir düzeyde devlet etkinliğinin kapitalist birikime ilişkin çelişkileri *çözüme kavuşturma* yolunda kullanılacak bir araç değil, fakat bu çelişkilerin bir *dışavurumu* olduğu gerçeğini Jessop’un yakalayamamasıyla da kendini göstermektedir. Bu anlamda “birikim stratejisi” gibi bir şey olamaz, çünkü kapitalist biri-

kime içkin çelişkileri çözmek suretiyle ona birlik ve tutarlılık kazandırmak için bu birikim sürecinin üzerinde duran hiçbir özne, hatta devlet bile yoktur. Devlet, değer ilişkilerinin üzerinde duramaz, şu basit nedenden dolayı: Devlet, bu tür ilişkilere, kapitalist üretim ilişkilerinin yeniden üretimi üzerine verilen sınıf savaşımının bir uğrağı olarak müdahil olur.

Bu derlemede yer alan bir sonraki bildiri -aynı zamanda Cosenca Konferansı'na da sunulmuştur- Poulantzas, Hirsch ve Jessop tarafından geliştirilen yapısal-işlevci yaklaşımla CSE Çalışma Grupları içinde ortaya çıkmış olan ve sınıf savaşımını merkez alan yaklaşım arasına çok kalın bir çizgi çekmektedir. Bildirinin oturduğu bağlam, yeni sağın yükselişiyle birlikte konvansiyonel analizlere yöneltilen meydan okumaydı. Can alıcı siyasal sorun mutlak olarak temel bir sorundu: Yeni sağın yükselişi Hirsch ile Jessop'un ileri sürdüğü gibi, "fordist birikim rejimi"ndeki yapısal bir krize verilen "işlevsel" bir yanıtı mı temsil ediyordu, yoksa Clarke'ın işaret ettiği gibi bu yükseliş işçi sınıfının yıkıcı bir siyasal yenilgiye uğramış olmasından mı kaynaklanıyordu ve dolayısıyla da sözkonusu yükseliş kapitalizmin işlevsel gereklilikleri tarafından değil, sınıf savaşımının sonucu tarafından mı belirlenmekteydi? Birinci tür çözümlemeler "sınıf savaşımı ve politikaya dair kimi anokronistik kavramlara elveda demek zorunda" olduğumuzu anlatıyordu (Hirsch, 1983: 87). İkinci tür yaklaşım ise yenilgiden ders çıkarmayı öğrenmemiz gerektiğini, sermaye ile devletin sınıf savaşımına dayatmaya çalıştığı biçimleri reddetmemiz ve "kolektif örgütlenmenin inşası ve yeniden inşası" üzerinde yoğunlaşmamız gerektiğini... "böylelikle işçi sınıfı içerisindeki bölünmeler ile işçi sınıfı deneyiminin parçalanmışlığının birleşik bir hareket geliştirmek suretiyle giderilebileceği" (1983: 130) düşüncesindeydi.

Bu bildiri siyasal konulara doğrudan değinmiyor, fakat bunu devlet üretme tartışmasına egemen olmuş "yapısal-işlevci" yaklaşımın metodolojik ve teorik bir eleştirisini yaparak gerçekleştiriyor.²⁵ Buradaki temel metodolojik argüman şudur: Bu yaklaşım, devleti analiz ederken farklı soyutlama düzlemlerini birbirinden ayıramamaktadır, bu başarısızlık devletin özünü, onun işlevsel gerekliliğinden üretme gayretinden dolayı ortaya çıkmaktadır.

Bu tür bir işlevsel özcülük bir yana bırakılır bırakılmaz farklı soyutlama düzlemlerini birbirinden ayırt etmek mümkün hale gelir. Dolayısıyla, örneğin, Alman yazarların tartışmasında yaşandığı üzere, devletin özellikle kapitalist bir kurum olduğu gerçeğini tar-

25 Eğer devletin yalnızca tek bir esas işlevi varsa, bu ancak tek bir soyutlama düzlemi üzerinde türetilir. Dolayısıyla ilk tartışmalar devletin esas işlevinin ne olduğunun ve hangi soyutlama düzleminin devlet analizi için uygun olduğunun belirlenmesine ayrılmıştır. Almanya'daki tartışmalarda temel soru, devletin, bir sınıfsal tahakküm biçimi olarak, kapitalist üretim ilişkilerinin "özünden" mi, yoksa "Özgürlük, Eşitlik, Mülkiyet ve Bentham" (Marx, 1965: 176) olarak bu ilişkilerin yüzeysel biçimlerinden mi türetilmesi gerektiği sorusuydu. Britanya'daki tartışmalar daha bir steril nitelikteki Althusseryen bakış açısıyla götürülüyordu: Devlet kuramı "üretim tarzları" kuramının mı, yoksa "toplumsal formasyon" kuramının mı bir parçasıydı? Bu, Holloway ve Picciotto'nun 1977'deki CSE Konferansı'nda ortaya koydukları eleştirinin asal temasıydı: Jessop (1977); Essex CSE Group (1977); Solomos (1977); krş. Fine ve Harris (1978: 12-15).

tırmak artık gereksizdir. Bu nedenle kapitalist devlet biçiminin özgüllüğünü kabul etme konusunda bir uzlaşma aranmadan, devletin kimi özelliklerini tüm sınıflı toplumlarda görmek mümkündür.

Bildirinin ana kuramsal argümanı şudur: “Devletin esas özelliği onun sınıfsal karakteridir; devletin özerkliği onun sınıf mücadelesindeki rolünün dış görünüşüdür” (115). Bu yaklaşım, sonrasında devletin özerkliğinin onun esas özelliği olduğu yolundaki iddiayı destekleme adına ileri sürülen çeşitli argümanlar ve devletin mantıksal gerekliliğini kanıtlamak için yapılan bütün girişimler bir kenara atılarak geliştirilir. Buna göre devletin gerekliliği mantıksal değil, tarihsel bir şeydir, sözgelimi burjuvazinin örgütlü işçi sınıfının oluşturduğu tehdide verdiği siyasal yanıtıdır. Ne ki, söz konusu argüman bir mantık biçimini başka bir mantık biçiminin yerine koymayı, yani yapısal-işlevcilik yerine araçsal sınıf işlevciliğini koymayı önermez. Kapitalist devlet biçiminin tarihsel gelişimi yapıların mantıksal bir serimi olarak değil, sınıf savaşımının bir ürünü olarak anlaşılmalıdır; bu sınıf savaşımında devletin yeniden üretilmesi bütün diğer toplumsal ilişkilerin yeniden üretilmesinde olduğu gibi daimi bir sınıf mücadelesinin nesnesi ve sonucudur.

Her tür yapısalcılığın ya da “yapıların” sınıf mücadelelerinden herhangi bir şekilde ayrı tutulmasının reddinin altında yatan temel neden şudur: Kapitalist üretim tarzının çelişkili temelleri kalıcı toplumsal ilişki yapılarının var olamayacağına işaret eder; zira bu tür yapıların yeniden üretilmesine yönelik koşullar yaratılır yaratılmaz bu yapılar yine aynı yeniden üretim süreci tarafından yıkıma uğrattılır, bunların ancak sınıf mücadelesi süreci içerisinde yeniden yaratılması ya da dönüştürülmesi gerekmektedir. Kapitalist toplum ilişkilerinin yeniden üretilmesi “çelişkili bir süreçtir: Bu yeniden üretim kendi temellerinin sürekli olarak askıya alınmasını içerir, bu nedenle sınıf mücadelesi yeniden üretime zorunlu olarak damgasını vurur” (119). Ancak, bu mücadele süreci içerisinde ki, devlet belli kuramsal biçimler ile belli hukuksal, idari, siyasal, toplumsal, ideolojik, teknik ve ekonomik işlevler edinir, bunları geliştirir, yeniden üretir ve dönüştürür.

Sınıf mücadelesinin sonucunu herhangi bir tarihsel ya da yapısal yasa ne belirleyebilir, ne de kısıtlayabilir. Fakat bu, bu mücadelenin sonucunun salt olumsal, yalnızca rakip güçlerin bilincine, iradesine ve kararlılığına bağlı olduğu anlamına gelmez. Sadece sınıf savaşımının üzerindeki maddi kısıtların, bu savaşıma dışarıdan dayatılan kısıtlar olmadığı, onun değişmez bir nesnesi olduğu an-

lamına gelir. İşçilerin üretim araçlarından ayrı olması (kapitalist sömürü için bu şarttır) ve onların kolektif bir biçimde harekete geçmeleri (bu da işçi sınıfının ilerlemesi açısından şarttır) sınıf savaşımına dışsal önvarsayımlar değildir, bunlar aynı zamanda bu savaşımın maddi temeli ve nesnesidir. Aynı şekilde, devletin sınıfsal karakteri onun kapitalist biçimine içkin yapısal bir özellik değildir, bu biçim ancak sınıf mücadelesi sürecinde yeniden üretilir ya da dönüştürülür. Dolayısıyla, devlet kuramı “biçim analizi”ne ilişkin yapısalcılıkla yetinemez, devletin biçimi ile işlevlerine dair bir analizi sınıf savaşımının bağlamına oturtmak durumundadır.²⁶

Küresel Sermaye ve Ulus Devlet

Ekonomik olanın siyasal olandan ayrılmasının belli bir biçim alması, kapitalist devletin belirleyici özelliğidir. Fakat bu ayrılık, devletin kapitalist karakteri için oldukça zayıf bir garanti sağlar. Zira ekonomiye “müdahale” etmeye kararlı olan ve bu yönde bir irade ortaya koyan sosyalist bir hükümetin değer yasasının yerine bilinçli siyasal düzenlemeyi koyarak devletin kapitalist karakterini kolayca zayıflatması olanaklı görünmektedir. Devlet müdahalesinin sınırları ulusal devlet biçiminin sınırlarına gönderme yapılmaksızın anlaşılamaz.

Erken dönem CSE tartışmalarında, sermayenin uluslararasılaşması ve ulus-devlet konularında gerçekleşen tartışmaların temel argümanı şuydu: Sermayenin küresel bir karakter kazanması ulus-devletin gücünü sınırlayan bir işlev görmekteydi. Claudia von Braunmühl, devlet tartışmasına yaptığı katkıda -kısmen Holloway ile Picciotto’nun derlemesinde de yer almıştır-bunun modern bir gelişme olmadığını, fakat devletin ulusal biçiminin (küresel sermaye birikimi ve uluslararası bir devlet sistemi bağlamında) başlangıcından bu yana kapitalist devletin asli bir özelliği olduğunu güçlü bir biçimde ileri sürmüştü. İronik olan şu ki, Holloway ve Picciotto bu derlemede yeniden basılan makalelerinde, kapitalist devletin ulusal biçimine çok kısa değinmişler ve onu, tatmin edici olmaktan uzak bir yaklaşımla daha çok “değişimin, kullanım için üretime dayalı sosyal birlikleri çözmesinden sonra arda kalan tek şey olan” coğrafi sınırlar açısından ele alıp açıklamışlardı (Holloway ve Picciotto, 1977: 87). Bu, onların argümanını eleştiriye açık bir hale getirdi. Bu eleştiriye Colin Barker, bu derlemede yeniden basılan makalesinde yaptı. Bu bildiri ilk önce *Capital and Class*’da yayımlanmıştır (1978, No: 4).

26 Clarke daha sonra bu çözümlemesini geliştirdi (Clarke, 1988a): Kapitalist devletin liberal biçimi para ve hukukun düzenleyici rolü açısından tarif edilmekteydi, bu da “ekonomik” ile “siyasal” arasındaki sınırı (Merkez Bankası ile mahkemelerin “bağımsızlığı”nda somutlaşan bir sınır) teftiş edip durmaktaydı. Bu karşılıklı ayrılığı devam ettirme sürecinde para ve hukukun egemenliği, hem devletin hem de sivil toplumun sermayenin gücüne tabi kılınmasını sağlamaktaydı. Liberal devlet açısından işçi sınıfı devlet erkini nesnesidir. Kapitalist devlet biçiminin tarihsel gelişimi sınıf mücadelesinin gelişmesine bir tepki olarak analiz edilir, devlet bu mücadeleyi “endüstriyel ilişkiler”in yeni siyasal biçimlerine, “seçime dayalı temsiliyete”, “sosyal refaha” ve “ekonomik politikaya” kanalizetmeye çalışmaktadır. Bununla beraber bu yabancılaşmış siyasal biçimler içerisinde sınıf mücadelelerinin kurumsallaşması her zaman geçici bir nitelik taşır ve söz konusu kurumsallaşma sınıf mücadelelerinin damini nesnesidir, zira sınıf mücadelesi kendisine getirilen biçimleri aşma eğilimindedir hep.

27 Ulus devletler sistemi üzerine yapılan vurgu, devleti diğer devletlerle olan ilişkisinden ve dolayısıyla da onun ulusal biçiminden soyutlayarak ele alamaya çağımıza işaret eder. Braünmühl'ün ileri sürdüğü gibi, "uluslararası bir sistem birçok devletin toplamından ibaret değildir, tam tersine uluslararası sistem birçok ulus-devletten oluşur" (Braunmühl, 1978: 162).

Barker, Holloway ve Picciotto'nun devletin tekil halde değil, ancak bir ulus-devletler sistemi içerisinde var olabileceği gerçeğini hesaba katmadıklarını ileri sürmektedir.²⁷ Bu argümanın önemli içerimleri vardır.

Birincisi, ulus-devlet sermayenin üzerinde duramaz, zira sermaye küresel bir olgudur. Bu da ulus-devletin, Hirsch'in (ve Gough ve Purdy ile belirgin bir şekilde olmasa da Fine ve Harris'in) ileri sürdüğünün aksine, kapitalist üretime, alternatif bir "siyasal" regülasyon biçimi dayatmak için değer yasasının üzerinde duramayacağı anlamına gelir. Çünkü değer yasası, tıpkı bireysel kapitalistlere dayatıldığı gibi, uluslararası rekabet aracılığıyla tek tek ulus-devletlere dayatılmaktadır. Dolayısıyla, Barker, Holloway ve Picciotto'nun devlete aslında sahip olmadığı bir özerklik derecesi atfetmek yoluyla, ekonomik olanın siyasal olandan ayrılığını abarttıkları ve bu abartmanın değer yasasının yerini siyasal regülasyonun alabileceği noktaya dek götürüldüğü kanısındadır. Devletin eylemlerinin sermayenin sınırları içine hapsolmasını ve yine devletin sermaye birikimine içkin çelişkileri çözemesini sağlayan şey, devletin ulusal biçimine dair sınırlardır. Bu durum, basitçe dışsal bir "ekonomik" zorlamanın sonucu değildir; zatihi bir ulusal devlet olarak devletin biçimine içkin bir şeydir.

"Ekonomik" ile "siyasal" arasında katı sınırlar çizemiyorsak, bu tür sınırları kapitalist devletin esası olarak görmek şöyle dursun, üretimde devlet müdahaleciliğinin artmasının kendi içinde kapitalist devlet biçimiyle çelişerek bir devlet krizi doğuracağını iddia eden Hirsch (ile Offe'nin) izinden gitmemiz için hiçbir neden kalmaz. Dahası, diye devam eder Barker, devletin sermaye ile niçin özdeşleştirilemeyeceğine bir sebep gösterilemez, zira sermaye, devlet sermayesi biçimini alarak ulus devletin sınırları içerisinde organize olmaya başlamıştır.

Barker'ın devletin varsayılan özerkliği sorgulamasının, Holloway ve Picciotto'nun sundukları bildirinin en azından kimi bölümlerine ve özellikle de bu iki yazarın Hirsch'in ekonomik olanla siyasal olanı yapısalcı bir yaklaşımla birbirinden ayırmasından yola çıkarak geliştirdikleri kimi argümanlarına yönelik güçlü bir eleştiri olduğunu teslim etmek için Barker'ın getirdiği argümanın tümüne katılmak gerekmez. Devletin böylesi bir yapısalcı bakışla ele alınmasından kaynaklanan "fetişleştirme" (siyasal alanın fetişleştirilmesi), örneğin Hirsch'in sınıf savaşıma ilişkin görüşlerinde kendisini gösteren bir "polisizm"e yol açar. Hirsch, sınıf

savaşımını devletin biçimine içkin çelişkilerin bir ifadesi olarak görür, bu çelişkilerin sınıf savaşımını imleyen antagonistik ilişkilerin bir ifadesi olduğu görüşüne pek katılmaz. Bu antagonistik ilişkiler ise, nihayetinde toplumsal üretimin değer yasasına tabi kılınmasına içkin olan çelişkiler tarafından belirlenmektedir. Öte yandan, Barker'ın argümanları, siyasal ile ekonomik alanların kapitalist toplumsal ilişkilerin fetişleştirilmiş biçimleri olduğunu savunan Holloway ve Picciotto'nun görüşleriyle aynı paraleldedir: Siyasal alanın özerkliği kapitalist üretim tarzının yapısal bir özelliği değil, fakat ancak sınıf savaşımı yoluyla yeniden üretilebilecek bir yanılsamadır.

Barker'ın eleştirisi, devletin *özerkliğini* sorgulamanın ötesine geçip de onun *özgüllüğünü* sorgulamaya yöneldiğinde daha bir şüpheli olmaktadır. Bu da onun, devleti sermayeyle özdeş tutmasında (sermaye devleti) kendisini göstermektedir. Bu yaklaşıma karşı çıkan argümanlar sermayenin uluslararasılaşması ve ulus-devlete ilişkin daha önceki tartışmalarda zaten dile getirilmişti, ki bu tartışmalar Holloway ve Picciotto'nun bildirilerine kaynaklık etmiştir. Buna göre, şurası açıkça belli olmuştu ki, devletin sermayeyle özdeş tutulması, sermayenin uluslararasılaşması ile ulus-devlet arasındaki çelişkili ilişkiyi kavramayı olanaksız kılmaktaydı. Herşeyin ötesinde Holloway ve Picciotto'nun bildirisinde yapılmak istenen şey, sermaye ile devlet arasındaki ilişkiyi ne bir özdeşlik ne de bir özerklik olarak düşünmemek, fakat kapitalist iktidarın farklılaştırılmış biçimlerinin *çelişkili birliği* olarak kavramsallaştırmaktı.

Sol Picciotto, sermayenin uluslararasılaşması ve ulus-devlet konusuna, sunduğu bir dizi bildiriyle tekrar eğildi. Daha önce yayımlanmayan ve bu derlemede yer alan bildirisini 1985'teki CSE Konferansı'na sunmuştu Picciotto. Bundan önce John Holloway'le birlikte hazırladıkları bildiride kapitalist devletin liberal biçimine içkin çelişkilerin bir analizini yapan Picciotto, bu bildirisinde söz konusu analizi daha da geliştirerek sermayenin uluslararasılaşması karşısında ulus-devletin yetki alanının ne olacağı sorunu üzerinde yoğunlaşır. Bu sorun, devletin ulusal biçiminin gelişmesi açısından merkezi bir önemdedir; zira uluslararası devlet sistemi içindeki çeşitli ulus-devletlerin yetkililik iddiaları üstüste gelmekte ve birbirleriyle çalışmaktadır.

Picciotto'nun asal argümanı şudur: Devlet, kendisini büyük ölçüde liberal regülasyon biçimlerine hapsederken, devletlerarası ilişkiler ulus-devletler arasındaki karşılıklı anlaşmalara (ulusal ege-

menlikle uzlaşmaksızın) dayandırılabilir. Öte yandan, sermayenin dünyanın her yerine giderek daha fazla nüfuz etmesi ve devletin giderek daha çok doğrudan müdahalede bulunması hukuksal yetki açısından giderek artan oranda bir çakışma ve çatışma yaşanmasına yol açmaktadır. Ne var ki, sonuç olarak ortaya çıkan çelişkiler ne ulus-devletin yerine sermayenin gereksinimlerine işlevsel bir biçimde adapte edilmiş uluslararası devlet kurumlarının geçirilmesiyle, ne de devletin ulusal biçiminin siyasal olarak koyduğu sınırların içine hapsedilmiş birikimle çözülür, çözülebilir.

Holloway ve Picciotto, özgün bildirilerinde üretim güçlerinin toplumsallaşması ile ürünün özel mülkiyete geçirilmesi arasındaki çelişkinin devletten talep edilen esaslı müdahaleler ile devletin kullanabileceği liberal nitelikli yasal ve parasal müdahale biçimleri arasındaki çelişki şeklinde ortaya çıktığını ileri sürmüşlerdir. Bu çelişki esas itibarıyla, *ad hoc* yollardan askıya alınmıştır. Yine aynı şekilde, üretim güçleri ile üretim ilişkileri arasındaki çelişki de uluslararası devlet sistemi içerisinde kendisini gösterir. Bu, biçim ile öz arasında olan ve asla çözülemeyen fakat yalnızca “en informal türden *ad hoc* düzenlemelerle uluslararası devlet sisteme yamanmayı amaçlayan eski moda girişimler” tarafından iyileştirilebilir. Daha “rasyonel” düzenlemelere hiç ulaşılabilmesi, basitçe anlaşmazlıkların ya da çıkar çatışmalarının olumsal bir sonucu değil, fakat kapitalist üretim biçiminin uluslararası devlet sistemine empoze ettiği çelişkili sınırlamaların bir sonucudur.

Devlet üzerine yapılan kuramsal tartışmalar 1977’nin sonlarında sönümlenmeye yüz tuttu. Bunun nedeni tartışmadaki şu ya da bu tarafın kesin bir zafer kazanmış olması değildi. Temel anlaşmazlık noktaları epeydir orta yerde duruyordu. Bu durumda düşünce ayrılıklarını kabul etmekten başka yapacak bir şey kalmamıştı. Dahası, tartışmadaki öncelikler kuram için kuram geliştirmeye değil, siyasal netleşme amacına yönelikti. 1977’den başlayarak, kuramsal tartışmalar siyasal strateji tartışmaları karşısında ikinci planda kaldı. Devlet konusundaki her bir yaklaşımın krize verilen sosyalist yanıt açısından kendine özgü siyasal içerimleri vardı. Neo-Ricardocular ile köktenciler sosyalist reformizme ilişkin devlet merkezli stratejilerini geliştirmeyi hedeflerken, diğerleri Alman yazarların tartışmasında ön plana çıkan işçi sınıfı ile devlet arasındaki çelişkili ilişkinin siyasal içerimleri konusunu araştırmaya soyunmuştu.

İşçi sınıfı ile refah devleti arasındaki çelişkili ilişkinin incelenmesi, 1970’lerin sonunda CSE içindeki çeşitli çalışma gruplarının

ana konusuydu, bu yöndeki çalışmalar özellikle Holloway ve Picciotto'nun devlet analizleri üzerine inşa edilmekteydi.²⁸ Bu çalışmalar, devleti insanların günlük deneyimleriyle olabildiğince yakından ilişkilendirmeye çalışan alan araştırmaları ile ayrıntılı ampirik araştırmaları içeren oldukça somut bir odak noktasına sahipti. Bu tür bir yoğunlaşma, kısmen, devlet türetme tartışmasının aşırı soyut kaçan kuramsal karakterine gösterilen bir tepkiydi. Fakat aynı zamanda “devlet içinde ve devlete karşı” kitlesel hareketlilik ile politikaya verilen siyasal önceliği de yansıtmaktaydı. Bu öncelik 1970'lerin ikinci yarısındaki sınıf savaşımının başlıca ilgi odağı olmuştur.

Bu kuramsal ve siyasal odaklaşma belli bir kuramsal analiz ile siyasal stratejiyi dikte etmiyordu. Özelde, bu çerçeve içerisinde, Hirsch'in devlete yaklaşımında (ve daha az derinlikli olmak üzere Poulantzas ile ardılarının yaklaşımında) ifadesini bulan yapısal-işlevcilik ile CSE içerisinde geliştirilen ve sınıf savaşımı üzerinde yoğunlaşan yaklaşım arasında esaslı bir kuramsal farklılık vardı ve bu farklılık o tarihte kesin bir çözüme ulaştırılamamıştı.

Bu iki yaklaşım arasındaki siyasal farklılık, en iyi şekilde işçi sınıfı ile devlet arasındaki ilişkinin bu yaklaşımlarca farklı biçimde analiz edilmesinde görülebilir. Hirsch'in yapısal-işlevci şablonuna ve daha genel konuşursak, Frankfurt Okulu ile Fransız Düzenleme Okulu kuramcılarına göre, işçi sınıfı, sendikalar ve sosyal demokrat partilerin “kitlesel entegrasyon aygıtları” aracılığıyla, “fordist güvenlik devleti”nin yapısına eklenmektedir. Dolayısıyla, “sınıf savaşımı”, yerini, özelemleri sınıf politikasının geleneksel biçimleriyle karşılanamayan “yeni toplumsal hareketler” ile marjinalleşmiş katmanlara bırakmıştır. Bu analizin muğlak kalan siyasal içerimleri vardı. Yeni toplumsal hareketler Lenin'in öncü sınıfının modern versiyonuydu. Tüm insanlığın kurtuluşu adına, marjinalleşmiş dışlanmış ve mülksüzleştirilmişlerle bir ittifak kurarak onlarla birlikte mücadele edecekti. Ne var ki, Keynesyen Refah Devleti'nin derinleşen krizine karşın, kitlelerin, öncünün liderliğinde harekete geçmediği açığa çıktıkça, 1980'lerde yeni toplumsal hareketlerin politikası içinde bölünmeler başgöstermeye başladı. Maddi gereksinimleri geleneksel sınıf politikası tarafından karşılanmayan marjinalleşmiş katmanların durumuna eğilen sol, popülist bir çoğulculuğu benimsemeye yöneldi. Amaç, minimalist bir insancıl program etrafında bir halk cephesi inşa etmek için sosyal demokrasinin dayandığı sınıfsal temeli bir yana bırakarak sosyal demokrasiyi yeniden derinleştirmekti. Bu arada,

28 Avrupa Entegrasyonu Çalışma Grubu ara sıra biraraya gelmeye devam etti. Fakat en aktif gruplar (ulusal ölçekte) Hukuk ve Devlet Grubu'yla Devlet Aygıtı ve Devlet Harcamaları Grubu'ydu. En aktif yerel gruplarsa Londra ve Edinburgh'taydı.

Keynezyen Refah Devleti'nin bürokratik ve otoriter biçimlerine karşı çıkanların özelemleri üzerinde odaklaşan sağ ise, popülist ve anti-devletçi bir liberteryanizme doğru kaymıştı.

Bu kitaptaki makalenin önerdiği, “sınıf savaşı”nı esas alan yaklaşıma göre, örgütlü işçi sınıfının “refah devleti” ile çelişkili bir ilişkisi vardır. Bir yandan, işçi sınıfının siyasal hareketliliği devleti bu sınıfın maddi isteklerine yanıt vermeye zorlar. Ama öte yandan, “refah devleti” işçi sınıfının gereksinimlerini asla karşılayamaz; çünkü cömert refah yardımları da sağlansa, yüksek ücret düzeyleri de elde edilse, bu tür bir provizyon işçi sınıfının ücretli emek ile kapitalist devletin yabancılaşmış biçimlerine tabi kılınması koşulu-na bağlıdır. İşçi sınıfını “marjinalleşmiş” ve “eklemlenmiş” diye iki ayrı kategoriye bölmek yersizdir. Her işçi bireyi ve işçi sınıfının her kesimi kapitalist devletle çelişkili bir ilişki yaşar. Hatırı sayılır ölçü-deki sosyal yardımlar işçi sınıfını devletle olumlu bir ilişki içinde olmaya doğru çeker, ama bu tür sosyal yardımların sağlanma biçimi bu ilişkinin her zaman antagonistik olmasına yol açar. Bu, refah devletinin asal çelişkisidir. Bu çelişki, modern refah devletinin karakteristik özelliği olan sınıf savaşımının çeşitli biçimlerinde yansımaları bulur. Devlete karşı mücadele ile devlete soğurulma arasındaki, yani kolektif provizyonun *biçimi* ile *içeriği* üzerinde verilen mücadeleler arasındaki ayrım, işçi sınıfının iki kesimi arasındaki bir ayrım değil, her işçi ve işçi grubunun devletle olan ilişkisine işaret eden bir ayrımdır. Dolayısıyla, her mücadele “devlet içinde ve devlete karşı” olan bir mücadeledir.

Bu analizin içerimi şudur: Devletin biçimi üzerine verilen mücadele, devlet etkinliğinin içeriği üzerine verilen mücadeleden ayrı tutulamaz. Siyasal öncelik “yeni toplumsal hareketler”in politikası içine soğurulma doğrultusunda geleneksel sınıf politikasını reddetmeye değil, kapitalist iktidarın yabancılaşmış biçimlerinin karşısına dikilecek yeni sınıf politikaları geliştirmek suretiyle, sınıf savaşımının bütün biçimlerinde içerilen ilerici potansiyeli harekete geçirmeye verilmelidir. Gereksinim duyulan şey, yeni sınıfsal örgütlenme ve yeni sınıfsal savaşım biçimleri yaratmak üzere halkın özelemlerine ve hüsrانlarına dayanarak içerik ile biçimi, devlet içinde ve devlete karşı verilen mücadeleleri birleştirmektir. Yapılması gereken şey, sınıf politikasını reddetmek değil, fakat onun alanını genişletmektir. “Eski örgütlenme biçimleri yeni koşullara adapte olamamış, birçok grubun öfkesini yeterli ölçüde ifade edememiştir. Hem uygun örgütlenme biçimleri açısından, hem de ne uğruna savaştığımızın tanımlanması açısından herkesin gereksinimlerine yanıt verecek

türde yeni mücadele biçimlerine gerek duyulmaktadır” (Londra-Edinburgh Weekend Return Group, 1980: 141).

Bu kuramsal ve siyasal farklılıklar hemencecik göze çarpmaktaydı; çünkü 1970’lerde bu iki yaklaşım arasında pekçok ortak nokta vardı; devlet baskısının artması, devlet aygıtının “ussallaşması” ve kamu harcamalarının kesintiye uğraması devlet içinde ve devlete karşı olan mücadeleler doğurmakta, bu da marjinalleşmiş “grupçukları”, mülksüzleri, “yeni toplumsal hareketleri” ve örgütlü işçi sınıfının sıradan üyelerini biraraya getirmekteydi. Bu mücadeleler, ne geleneksel sınıf ve siyaset örgütleriyle yürütülebilir, ne de geleneksel siyaset kuramlarıyla anlaşılabilirdi. 1970’lerin ortasında kapitalist devletin biçimine ilişkin olarak geliştirilen kuramsal açıklamaların bağlamı buydu ve bu açıklamalar bu tarihten itibaren işçi sınıfı ile refah devleti arasındaki ilişki sorununa daha somut bir biçimde uygulanmaya başladı.

Devlet İçinde ve Devlete Karşı

İşçi sınıfı ile refah devleti arasındaki ilişki üzerine en teşvik edici ve kışkırtıcı çalışmaya Edinburgh CSE Grubu tarafından 1976’da başlandı. Bu grup 1978’de daha da genişleyerek Londra-Edinburgh Weekend Return Group adını aldı. Her iki grubun çalışması yıllık CSE Konferansı boyunca ve Devlet Harcamaları ve Devlet Aygıtı Çalışma Grubu içerisinde gerçekleştirilen CSE tartışmalarını besledi ve bu çalışmalar sonrasında da yıllık CSE konferanslarına sunulmak üzere bir dizi bildiri hazırlandı. Son olarak Londra-Edinburgh Grubunun kaleme aldığı bildiriler *In and Against the State* (Devlet İçinde ve Devlete Karşı), Devlet Harcamaları Grubunun hazırladığı bildiriler de *Struggle Over the State* (Devlet Üzerine Mücadele) adıyla kitaplaştırıldı.

Bu çalışmalar İşçi Partisi hükümetinin giderek katılaştıran “monetarist” politikalar uyguladığı (kamu harcamalarında esaslı bir kesintiye gidilmesi ve “verimlilik” adına devlet aygıtının farklı kollarını yeniden yapılandırmak için bir dizi girişimde bulunulması dahil) bir siyasal ortamda gerçekleştirilmişti. Bu politikalar solun önüne temel bir mesele koymuştu: Sol, kamu harcamalarındaki kesintiye ve devlet aygıtının yeniden yapılandırılmasına ne ölçüde statükoyu savunarak ve ne ölçüde mevcut provizyon biçimlerine karşı radikal alternatifler önererek yanıt vermeliydi?

1970’lerin birinci yarısında geliştirilen sosyal demokrat eleştiri, refah devletinin devletin sınıf savaşımını törpülemek amacıyla başvurduğu bir araç olduğunu savunuyordu. Bu basitçe, işçi sı-

nıfına maddi ödünler elde etme meselesi değil; bu ödünler için nasıl bir bedel ödeneceğiyle ilgili bir meseleydi. Gerçi refah devleti işçi sınıfının maddi gereksinimlerinin bir bölümünü karşılıyordu, ama bunu işçi sınıfının kolektif gücünü aşındırarak, işçi sınıfını parçalayarak, bölerek, onun hareketliliğini kısıtlayarak ve moralini bozarak gerçekleştiriyor, böylelikle de işçi sınıfının sermaye ile devletin başlattığı karşı-saldırıya göstereceği direnci kırmaya çalışıyordu. Bu açıdan bakarsak toplumsal reformlar (maden işçilerinin 1974'te kazandığı zaferin ardından işçi sınıfının lehine uygulamaya konan reformlar gibi) hem bir zaferi hem de bir yenilgiyi temsil ediyordu: “Özde bir zafer, biçimde ise bir yenilgi olan bu reformlar işçi sınıfı eylemliliğini burjuva biçimlerine kanalize etmiş ve bu yolla sonraki dönemin maddi yenilgilerinin önkoşullarını sağlamıştır” (Edinburgh CSE Cuts Group, 1978: 33-34). 1974'te başgösteren ve önemli reformların yürürlüğe girmesine yol açan sınıf hareketliliği azaldı. Öyle ki 1976'ya gelindiğinde devlet, verdiği maddi ödünleri geri almakla kalmadı, aynı zamanda “devlet etkinliğini, sermaye birikiminin gereklilikleriyle daha yakından ilişkilendirecek bir tarzda yeniden yapılandırdı” (Edinburgh CSE Group, 1977: 11).

Edinburgh Grubu, kendi analizlerinden şöyle bir siyasal sonuç çıkardı: Devlet politikasının içeriğinden çok devletin *biçimi* sosyalist politikanın başlıca ilgi odağı olmak durumundadır; kolektif örgütlenme içerisinde hem sermayenin ve devletin gücüne karşı koyacak, hem de sosyalist alternatifler geliştirecek bir üs inşa etmek bu sayede mümkün olacaktır. “Kapitalizmi tedrici olarak yeniden yapılandırarak sosyalizme ulaşmaya yönelik” reformist projenin olanaksızlığı, işçi sınıfının yeniden yapılanmanın biçimine kayıtsız olduğu anlamına gelmez. Fakat böylesi bir yeniden yapılanmaya ilişkin değerlendirme ölçütü bu yapılanmanın hemen o anda getirdiği gözle görülür kazanımlar değil, bunun “sosyalizm mücadelesi için en elverişli koşulları oluşturmaya” ne ölçüde yardım ettiği. Bu da işçi sınıfının kesintiler ve yeniden yapılanma tehdidine karşı statükoyu savunmak gibi beyhude bir mücadeleye girmesini değil, fakat “devleti, işçi sınıfı açısından en elverişli olacak bir doğrultuda yeniden yapılanmaya zorlamanın” yollarını aramasını gerektirir. İşçi sınıfı bu çabasında “nihai olarak devlet iktidarını ele geçirmek için örgütsel ve ideolojik olarak hazırlanmasına yönelik fırsatları azamileştirecek bir sınıf mücadelesi alanı” açmak durumundadır (Edinburgh CSE Group, 1977: 41, 37).

Refah harcamasındaki kesintiler giderek artan bir kolektif direnişi provoke ederek işçi sınıfının bölünmüş ve parçalanmış durumuna bir son verilmesinin yolunu açtı; kolektif denetim altında yeni kolektif provizyon biçimleri geliştirilmesi ve yeni siyasal örgütlenme biçimleri inşa edilmesi olasılıklarını artırdı. Ne var ki, bu mücadeleler, işçi sınıfının kolektif örgütünün devleti devirmeye hazır olduğu devrimci ana adım adım yaklaşarak, devletin saldırılarına karşı işçi sınıfının özerkliğinin savunulmasını içermeydi. Bu mücadeleler devletten ödünler koparmak için, devletin dayatmaya çalıştığı biçimleri kabul etmeksizin, devletle angaje olmak zorundaydı: “Sorun, kurumsallaşmaksızın örgütlenmektir... bireyler temelinde değil, sınıfsal temelde” (Londra-Edinburgh Weekend Return Group, 1979: 212). Dolayısıyla sınıf savaşımı “mevcut devlet aygıtının çerçevesi içinde (sürekli olarak) gerçekleşmektedir” (Edinburgh CSE Cuts Group, 1978: 1). Sınıf savaşımı zorunlu olarak devlet *içinde* ve devlete *karşı* olan bir savaşımdır.

Devlet “içinde” ve devlete “karşı” böylesi bir mücadele olasılığı bir “muhalif alan” açma yeteneğine bağlıdır, “sosyalistler kapitalizme muhalefet ederken aynı zamanda sosyalizmi de örnekleyen örgütlenme biçimleri” geliştirmek üzere “bu muhalif alanı sürekli olarak sonuna kadar kullanma ve genişletmenin yollarını aramalıdır” (Edinburgh CSE Cuts Group, 1978: 2). Bu strateji, “devletin kaynaklarını işçi sınıfının lehine olacak tarzda kullanma umuduyla *yönetimsel alan kazanma*” peşindeki girişimden kesinkes ayrıdır (Londra-Edinburgh Weekend Return Group, 1979: 212). Bu girişim kendi hesabına başarılı da olabilir, fakat işçi sınıfını burjuva devlet biçiminin “atomizasyonu ve dışlanmışlığı” içine hapsedme pahasına. Oysa muhalif alan “toplumsal ilişkilerin burjuva bir biçimi olarak devlet ile bir kurum olarak devlet aygıtı” arasındaki “sabit bir yarıлма”da konumlanmıştır (Edinburgh CSE Cuts Group, 1978: 1-2).

Devlet ve Günlük Mücadele

John Holloway’ın “Devlet ve Günlük Mücadele” başlıklı bildirisi, Giriş bölümünün popülist nitelikte anti-entelektüelizmine karşın, 1970’lerin sonlarında gerçekleştirilen çalışmalarla kazanılan kuramsal açılımları biraraya getirmeyi amaçlıyordu.²⁹ Bildiri, Alman “devlet türetme” yaklaşımının güçlü yönlerini özetleyerek başlıyor ve bu yaklaşımı, “ekonomik indirgemecilik” diye yanlış yorumlayanlara ya da devletin yalnızca ekonomik rolüne ilgi gös-

29 Bu bildirinin ilk versiyonu için bkz. Holloway (1979). Bu versiyon İspanya’da *Cuadernos Políticos*’da (1980: 24) yayımlanmıştır. (*Praksis*’in notu: Bu yazı *Praksis*’in bir önceki sayısında yer almıştır.)

terenlere karşı savunuyor, sonra da “biçim” kavramının önemine parmak basıyordu. Marx’ın ekonomi-politik eleştirisine göre, ekonomik kategoriler, içinde kapitalist ilişkilerin günlük deneyimde ifade edildiği parçalanmış biçimlerin yüzeysel bağımsızlığını dışavurmaktadır. Sosyalizmin teorik ve pratik görevi, hem düşünsel hem de siyasal açıdan toplumsal ilişkilerin bu parçalanmışlığını ve fetişleştirilmiş halini ortadan kaldırmak ve bu ilişkilerin asli birliğini restore etmektir.

1970’lerdeki “yeni toplumsal hareketler”in önemi budur. Bu hareketler, marjinallerin ve dışlanmışların isyanını ifade etmektedir; bu katmanlar mücadelelerin ön safında yer alsa, burjuva biçimler tarafından toplumsal varoluşa dayatılan fetişistik parçalanmışlığı kabul etmeme yönünde giderek güçlenen bir irade koysa ve yeni toplumsal varoluş biçimlerini önceleyen bir model olsa, yeni mücadele biçimleri geliştirmeye soyunsa bile.

Kapitalist üretim ilişkilerinin yeniden üretimi ancak bir sınıf savaşımı aracılığıyla gerçekleşir, bu savaşımında bu üretim ilişkilerinin yeniden üretimi her zaman sallantıdadır. Bu bakımdan kapitalist üretim ilişkileri (asla bir *yapı* olarak değil) ancak daimi bir kriz-ve-yeniden yapılanma *süreci* olarak görülebilir. Bundan dolayı Holloway, kapitalist yeniden üretimin ancak toplumsal faaliyetin “biçim oluşturuş süreci” aracılığıyla sağlanacağını ileri sürer.

Devlet biçiminin ana uğrağı meta üretiminin genelleşmesiyle özdeşdir. Toplumsal varlıkların birer mülk sahibi ve yurttaş olarak kurulmasını takiben ekonomik ve siyasal ilişkilerin birbirinden ayrılmasıyla (ya da, daha doğrusu, üretim ilişkilerinin tümleyici biçimlerinin siyasal ve ekonomik biçimler olarak kurulmasıyla) tanımlanır. Bu bireysellik biçimlerinin hiçbir doğal niteliği yoktur. Burjuva ideolojisinin tersini iddia etmesine karşın bunlar, bireyin herhangi bir biyolojik ya da psikolojik özelliğini ifade etmemektedir. Bunlar toplumsal olarak inşa edilmiştir ve içerildikleri toplumsal ilişkiler gibi sınıf savaşımının nesnesidir. Bundan dolayı, “bireyselleşme” devlet biçiminin ana uğrağı olabilir, ama bu tür bireyselleşmenin özgül tarzları, sınıf savaşımının -ve özelden- devletin biçiminin tarihsel gelişim süreci içinde toplumsal ilişkilerin de değişen biçimler almasının bir sonucu olarak değişmektedir.

Bu bireyselleşme eğiliminin yanı sıra devletin etkinliği ile devlet müdahalesinin artması da devleti, insanlarla birer soyut birey olarak değil, fakat toplumsal sınıfların birer üyesi olarak ilişkiye geçme noktasına getirir. Bununla beraber bu ilişki gerçekte he-

men ortaya çıkmaz fakat kendisini “farklı gelir kaynaklarına sahip” bireylere, toplumsal kimlikleri, sahip oldukları metanın - “toprak”, “emek”, “para”, “sermaye”, “endüstri”- fiziksel ya da işlevsel özellikleri tarafından tanımlanan bireylere yönelik olarak gösterir. Bu suretle de “kolektivizasyonun değişen tarzları” bireyselleşme sürecinin karşısında değildir. Bireyselleşme ve kolektivizasyon, sınıf ilişkilerini parçalayıp yeniden kurma mücadelesinin iki yüzüdür. Bu mücadelenin bir yönünü ekonomik, diğer yönünü ise siyasal bir mücadele olarak görmek de aynı şekilde yanlıştır. Çünkü kolektif emekçinin parçalanıp yeniden kurulması üzerine verilen mücadele, kaçınılmaz ve birbirinden ayrılmaz bir biçimde hem ekonomik hem de siyasal bir mücadeledir.

Holloway, burjuva ilişkilerinin kuruluşuna ilişkin “iç” ve “dış” süreçleri birbirinden ayırıştırarak devam eder. Devlet aygıtının ötesinde burjuva biçimlerinin topluma dayatılması bu aygıt içerisindeki burjuva ilişkilerinin sürdürülmesine bağlıdır. Bu iç ilişkiler devlet aygıtı içindeki ilişkilerin parçalanmışlığı sayesinde güç kazanan bürokratik kontrol tarafından tanımlanır. Devlet aygıtı içindeki parçalanmış ilişkiler de toplumsal ilişkilerdeki parçalanmışlıkla etkileşime girer ve böylece devlet aygıtı toplumsal varoluşun parçalanmışlığını yeniden üretir ve güçlendirir. Birey, somut bir toplumsal varlık olarak ele alınmamaktadır. Yerine göre o bir yurttaştır, kiracıdır, seçmendir, sürücüdür, yayadır, üreticidir, tüketicidir, vergi yükümlüsüdür... vs.

Krizin; mevcut üretim ilişkileri üzerine olduğu kadar devletin yeniden yapılanması üzerine verilen mücadeleyi de tetikleyen, toplumsal ilişkilere dair bir kriz olduğunu vurgulayan Holloway için sıra, devlet biçimi ile devlet aygıtı arasındaki ayrıma gelir. Bu ayrım Holloway’ın “devlet içindeki ve devlete karşı” sınıf savaşımına ilişkin olarak getirdiği çözümlemede merkezi bir yer işgal etse de, bu nokta daha önceki yazılarında görülenden daha fazla bir netlik içerisinde değildir. Mesele, devlet aygıtının onun biçiminden ayırmanın gerçekten de olanaklı olup olmadığıdır. Özellikle bu tür bir ayrım Holloway’ın biçim ile içeriğin birbirinden *ayrılmazlığı* üzerinde durması karşısında boşlukta kalmaktadır.³⁰

Holloway, devlet aygıtını tarafsız bir araç olarak gören düşünceye yüz vermediği konusunda ısrarcıdır; zira devlet aygıtının sınıfsal karakterini sınıf savaşımı belirlemektedir. Ama “finansal ve idari denetimin kurumsal ağı” olarak tanımlanan devlet aygıtını “kapitalist (toplumsal) ilişkilerin bir biçimi” olarak tanımla-

30 Holloway, aynı zamanda devletin biçiminin analizini onun işlevlerinin analizinden kesinkes ayrı tutar. Ne ki, devletin “işlevlerine” bir şekilde gönderme yapılmadan, devlet biçiminin sermaye ilişkisinin bir biçimi olarak kuramsallaştırmanın yolu yok gibi gözüküyor; aynı şekilde, devlet ile birey arasındaki ilişkiyi kapitalist sınıf ilişkilerinin fetişleştirilmiş bir biçimi olarak analiz etmek de mümkün olmuyor.

31 Holloway, kuramsal netliğin siyasal açıdan aslı bir önemde olduğu bir noktada kendi popülist anti-kuramcılığına geri dönerek bu konudan uzak durur.

nan devletten net bir şekilde ayırır, bu da devlet aygıtının kendinde kapitalist olmadığını söylemektir. Holloway'ın devlet aygıtını "burjuva biçimlerini yeniden üretmek için geçmişte verilen mücadelelerin kurumsal fosili"³¹ olarak tanımlayıp yapısalcılık batağına saplanması sadece karışıklığı arttırmaya yarar.

Bu konu siyasal açıdan oldukça önemlidir, çünkü şöylesine tuhaf bir sonuca yol açmıştır: "Devletin bir aygıt olarak tahrip edilmesi hiç kuşkusuz devrimin tamamlanması için temel bir önkoşuldur; fakat günlük mücadelelerimiz açısından daha anlamlı olan şey, devletin bir biçim olarak kırılması meselesidir" (Londra-Edinburgh Weekend Return Group, 1979: 212), sanki burjuva devlet aygıtına bir şekilde sosyalist bir biçim verilebilmiş gibi.

Bu kafa karışıklığı, devlet içindeki savaşımın devleti karşı savaşımın arasındaki ilişkinin açık ve seçik bir analizinin yapılamamasından kaynaklanmaktadır. "Devlet içinde ve devlete karşı" mücadele etmeyi olanaklı kılan "muhalif alan"ın devlet biçimi ile devlet aygıtı arasındaki aralıkta içerildiği yolundaki argüman, kamu çalışanlarıyla marjinal grupların manevra yapabilecekleri bir yerin her zaman var olduğunu ima eder. Bu, ciddi bir "ikamecilik" riski taşır; ikamecilikte kamu çalışanları kendi müvekkillerinin lehine mücadele etmek için resmi pozisyonlarını kullanma peşindedirler ve bu da bizi kolaylıkla Frankfurt Okulu'nun devlete ve "yeni toplumsal hareketler"in politikasına dair analizine geri götürür ("yeni toplumsal hareketler", güçlerinin zayıflığına ve izole durumlarına rağmen, devletin usdışılıklarında içerilen "muhalif alan"ı kendi amacı doğrultusunda kullanabilme yeterliğindedir). Öte yandan, Holloway'ın diğer hususlarda kabul edeceği, sınıf savaşımını esas alan yaklaşım muhalif alanın devlette içerili olmadığını, fakat ancak devlet içinde ve devlete karşı kolektif mücadeleler yoluyla, hem biçim hem de aygıt olarak devlete meydan okunmasıyla yaratılabileceğini anlatır. Bu oldukça farklı bir siyasal analiz demektir. Bu analizde kamu çalışanları "muhalif bir alan"ı kendi resmi pozisyonlarından değil, kolektif bir mücadele yoluyla, devlete karşı mücadele edenlerle bağlantılar kurma yoluyla, ve "yeniden üretim" üzerine verilen sınıf savaşımını üretim üzerine verilen sınıf savaşımıyla birleştirerek bu savaşımın sınıf temeli üzerinde genelleştirme yoluyla üretirler.

Bu kuramsal muğlaklık, kuramsal bir kafa karışıklığının olduğu kadar siyasal bir zayıflığın da yansımasıydı. 1970'ler boyunca gelişen yeni sınıf savaşımı biçimleri her yana yayılmıştı; fakat bun-

lar parçalı ve epizodik bir niteliğe sahipti, yeni özerk örgütlenme biçimleri inşa edecek ya da mevcut işçi sendikalarıyla siyasal örgütlenme biçimlerini dönüştürecek maddi kaynaklardan ve siyasal güçten yoksundu. Siyasal öncelik, böylesi bir örgüt inşa edecek mücadeleyi “parçaların ötesine” taşımaktaydı, fakat kısa vadede ilerleme sağlayacak fırsatları kullanmak, yani bu tür parçalı ve oportünist taktiklerin uzun vadeli içerimlerini hesaba katmaksızın kestirmeden gitmeye çalışmak her zaman cazip görünüyordu.

Bu hususu açık seçik ortaya koymadaki başarısızlık Sol’un kritik bir siyasal zaafiyetidir. 1979’da işbaşına gelen Muhafazakâr Parti hükümeti devlet içindeki muhalif alanı kapatmak için sistematik olarak girişimlerde bulundu: Kamu çalışanlarının faaliyetini giderek artan bir şekilde finansal ve idari gözetim ve denetime tabi tuttu; devlete karşı verilen mücadeleleri parçalara ayırdı, yolundan saptırdı ya da bastırdı; sendikalarla siyasal mücadelelerin arasını açmaya çalıştı, böylelikle mücadeleleri bölerek birbirinden yalıtı ve 1970’ler boyunca yaygın bir şekilde inşa edilmiş olan siyasal altyapıyı tümünden yok edemese bile dağıtmayı başardı.

Muhafazakâr hükümetin 1979’da işbaşına gelmesi “devlet içinde ve devlete karşı” yeni mücadele biçimlerinin zayıflığını he-mencecik gözler önüne serdi. Devlet içinde hangi ölçüde mücadele verilebileceğinin işçi sınıfının özerk örgütlenme gücüne bağlı olduğu gerçeği iyice açıklık kazandı. Bu noktaya *In and Against the State*’in iki baskısında da değinilmekteydi. Birinci baskıda, açıkça olmasa da profesyonel yeterlikleri içinde kamu çalışanlarının kullanabileceği muhalif alan üzerinde durulmuştu. 1979 seçimleri, bu alanın kullanılabilirliğinin ne ölçüde tarihsel açıdan özgül bir olgu olduğu sorusunu gündeme getirdi; bu soru sınıf savaşımı ortamındaki devletle ve özellikle de bu savaşımın İşçi Partisi’nin elindeki ulusal ya da yerel yönetimlere dayattığı sınırlamalarla yakından ilintiliydi. Ağustos 1979’da ikinci baskıya yazılan sonsözde, vurguda bir kayma olmuş ve üstünlük açık bir şekilde devlete karşı verilen mücadelelere hasredilmişti. Londra-Edinburgh Grubu ikameciliğin tehlikelerini vurguluyor ve şunu ileri sürüyordu: “Geliştirmek gereği duyduğumuz şey, kamu çalışanlarının toplumsal mücadelelerden ayrı kalmasına bir son verecek ve basitçe kurumsal bağlantılar aracılığıyla değil, fakat faydalı emeğin içsel ilişkilerinin kavramsallaştırılması aracılığıyla belli bir kesime ait çatışmaların sınıfsal doğasını ifade edecek örgütlenme biçimleridir” (Londra-Edinburgh Weekend Return Group, 1979:

212). “Gerçekçi biricik sosyalist pratik muhalif pratikle günlük hayatın her yönünü kuşatan muhalif bir kültür inşa etmektir” (Londra-Edinburgh Weekend Return Group, 1980: 132).

Devlete karşı mücadeleye verilen öncelik, devlet içinde özerk mücadeleler geliştirmeyi amaçlayan girişimlerin bir eleştirisiyle pekiştirildi. Kimileyin ödün ve eklemleme sınıfsal gücün ve örgütün temelini zayıflatmaktaydı; öyle ki bireyler ve politikalar saldırıya maruz kaldığında savunma diye bir şey söz konusu olmuyordu: “İşçi sınıfının militan gücünün damgasını vurduğu bir dönemin ardından ödün ve eklemleme dönemi gelmektedir. Sermaye açısından bu, riskli ve maliyeti yüksek bir stratejiydi ve yeni bir saldırıyı gerekli kılıyordu. Fakat aynı zamanda bu saldırının zeminini de hazırlıyordu -çünkü bu saldırı gerçekleştiğinde işçi sınıfı örgütleri artık gerçek gücünü kaybetmiş durumdaydı.” İşçi Partisi Thatcherizme giden yolu hazırlamıştı. Thatcherizmin kazandığı zafer ise şunu göstermişti: “İşçi sınıfının, toplumsal ilişkilerin devlet biçiminin içerisinde nüfuzlu pozisyonlar kazanma yoluyla iktidar peşinde koşması hatalıdır.” Bu eleştiri sağ kanada olduğu kadar sol kanat reformistlerine de yöneltilebilir: “En soldaki İşçi Partili üyeler bile [asıl] savaşın okullarda ve evlerde değil de meclis salonunda gerçekleştiği düşüncesindedir.” Böylelikle sol kanat reformistler de devletin aygıtıyla ve dolayısıyla politikası ve pratiğiyle özdeşleşmiş olurlar. Sonuç olarak, Grup şu soruyu sorar: “Kriz anı çıkageldiğinde, Whitehall Komisyonu üyeleri aşırı harcamaya ‘dur’ demek için harekete geçtiklerinde, halk ‘kendisine’ sunulan hizmetleri savunan konseyleri korumak üzere birleşecek midir? Umudumuz bu yönde, ama korkarız ki böyle olmayacak” (Londra-Edinburgh Weekend Return Group, 1980: 137-140).

Parçaların Ötesinde: Sınıfın Yeniden Kurulması

Bu kitapta geliştirilen düşünceler, akademik ortodoksler nazarıyla sapkın düşünceler olarak görülse de, bildirileri burada toplanan yazarlar açısından hiç de özgün değildir. Bu düşünceler 1970’lerin ikinci yarısında serpiliş büyüyen siyasal ve entelektüel bir hareketle yakından ilintilidir ve 1980’lerin kapitalist saldırısına karşı sosyalist bir direniş siyaseti inşa etme girişimlerinin bir çoğunun düşünsel kaynağıdır. Bu sosyalist siyaset özellikle yerel mücadeleler üzerinde yoğunlaşmakta ve çoğunlukla da yerel devletin kaynaklarını kendi hizmetine koşmayı hedeflemekteydi. Bu girişimler 1980’lerin ortasında büyük ölçüde bozguna uğradı,

ama bu, sözkonusu mücadelelerin siyasal ya da kuramsal olarak yanlış yönlendirildiği anlamına gelmemektedir. Tarih kaybedenleri acımasızca yargılar. Bu arada, bir köşede duranlar ise, kaybetmeye mahkûm bir mücadelenin içinde olmadıklarından dolayı kendilerini kutlamaktadırlar. Ama onların düşünmedikleri şey şudur: Yenilgi, bu insanların, “yeni gerçekçiliğin” tarihsel kaçınılmazlığı adına mücadeleden çekilmelerinin de bir sonucuydu.

1980’lerin sosyalist siyasetinin bir otopsisini yapmanın yeri burası değildir (gerçi bu epey gecikmiş bir otopsi olacaktır). Elbette ki pek çok hata yapılmış, illüzyonlar sarsılmıştır. Geriye dönüp bakıldığında sosyalist direncin parçalanmışlığı ile yalıtılmışlığının yenilgiyi kaçınılmaz kıldığı rahatlıkla görülebilir. Hatta, belli bir noktadan sonra, dayandığı temeller unufak olmuş mücadele biçimleri için üstelemenin düpedüz “kaçıklık” olduğu da ileri sürülebilir. Yeni sosyalist solun “parçaların ötesine” geçebilen (Rowbotham, Segal ve Wainwright, 1980), “biçim” üzerine verilen mücadelelerle “içerik” üzerine verilen mücadeleleri bütünleştirebilen, parçalanmış direniş güçlerini sınıf temelinde “yeniden biraraya getirebilen”, “devlet içinde ve devlete karşı” mücadeleleri birleştirebilen, sosyalist bir vizyon sağlayacak bir “mühalefet kültürü” geliştirebilen, kendi proje ve uygulamalarında sosyalist karakterli toplumsal ve siyasal biçimlerin birer “örneğini” verebilen bir hareket inşa etme görevini yeterince ciddiye almamasının bir sonucu olarak, içine düştüğü bu parçalanmışlık ile yalıtılmışlığının sorumlusunun büyük ölçüde yine kendisi olduğu belirtilebilir. Fakat, sol savaşacağı zemini kendisi seçemez. Kapitalist saldırının giderek artan basıncının anlamı şuydu: Kamu harcamalarındaki kesintiler ile yeniden yapılanmaya, işten çıkarmalara, kapatmalara, emeğin yoğun olarak kullanılmasına ve aşağılanmasına gösterilen direnişe destek amacıyla, siyasal ve kuramsal kestirme çözümlerin kullanılması gerekiyordu. Yenilgi öğreticidir; ama bu, projenin kesinkes yanlış yönlendirildiği anlamına gelmez.

Sağ, 1970’lerde ortaya çıkan yeni sınıf savaşımı biçimlerinin doğurduğu tehdidi elbette anlamıştı. Devlet “içinde ve karşısında”ki mücadeleler politikası, İşçi ve Komünist Partilerinin ortodoks reformist ve devrimci politikalarının teorik ve pratik bir eleştirisi sayesinde gelişti. Bu partiler açısından böylesi kitlesel mücadeleler varsayılan sınıf düşmanının taşıdığı tehditten çok daha ciddi bir tehdit arz ediyordu. İngiliz işçi sınıfının resmi li-

derliği, devlet sosyalizmi adına, işçi sınıfının giderek büyüyen ve “hoşnutsuzluk kışı”nda zirveye ulaşan direnişi karşısında, kapitalist devletin kurumlarını savundu. Fakat bunu yaparken yalnızca kendisine itibar kaybettirdi. Böylece 1970’lerin sonuna gelindiğinde kâğıttan bir kaplandı artık. Thatcher bu kâğıttan kaplanı buruşturup bir kenara atmakta hiç zorlanmadı. Thatcher, kendi projesine engel olacak başlıca gücün İşçi Partisi ya da bürokratik sendika liderliği (ki Thatcher bunu hızla siyasal sahneden sildi) olmadığını, asıl tehdidin kitlesel bir direniş hareketi olduğunu biliyordu. İşçi sınıfının bir asırdır verdiği mücadele sonrası elde ettiği kazanımlara cepheden saldırarak bu kitlesel direniş kışkırtılabilirdi. Dolayısıyla, Thatcher’ın saldırısında, para ve hukukun bireyselleştirici biçimlerini sıkı sıkıya dayatmak yoluyla sınıfsal ilişkileri parçalamak ve bu ilişkileri mülk sahibi ve yurttaş kategorileri temelinde yeniden kurmak kilit öneme sahipti. Bu saldırı 1980’lerin sonuna doğru küresel bir nitelik kazandı; Sovyet devleti bile yaşadığı siyasal güçlüklerle çözüm olur umuduyla yüzünü “monetarizm”e ve “piyasa”ya çevirdi.

Reel sosyalizmin çöküşü kapitalizmin sınırlarını gözlerden kaçırmamalıdır. Kapitalizm dünya çapında bir kez daha bir kriz dönemine girdikçe ve sınıf mücadelesi yükselmeye başladıkça 1970’lerdeki solun karşısına dikilen sorular tekrar gündeme gelecektir. Fakat bu sorular daha çetrefilli ve daha şiddetli bir halde kendisini gösterecektir. Sermayenin küreselleşmesi eşi görülmemiş bir noktaya ulaşmış, devlet krizi Sovyet Bloku’na da yayılmıştır. Bu nedenle solun karşı karşıya kaldığı siyasal sorunlar ancak küresel ölçekte ele alınabilir. Fakat sol, ekonomik ve siyasal ilişkilerin yabancılaşmış biçimlerini pekiştirirerek, sermaye ile devletin gücü karşısında işçi sınıfının bölünmüş ve parçalanmışlığını yeniden üretmek için basitçe toplumsal reforma mı (sosyalizm retoriği içinde) sarılacaktır? Yoksa, yeni bir toplum biçimini haber veren, demokratik öz-örgütlenme, dayanışma ve enternasyonalizm ilkelerine dayanan bir sosyalist hareket inşa etme gibi zorlu bir görevin altına mı girecektir?■

Kaynakça

- Benington, J. (1974) "Local Government Becomes Big Business", *Coventry CDP*, mimeo, January.
- Blanke, B., U. Jurgens ve H. Kastendiek (1978) "On the Current Marxist Discussion on the Analysis of Biçim and Function of the Bourgeois State", Holloway, J. ve S. Picciotto (der.), *State and Capital: A Marxist Debate* içinde, Londra: Edward Arnold.
- Braunmühl, C. Von (1978) "On the Analysis of the Nation State within World Market Context", Holloway, J. ve S. Picciotto (der.), *State and Capital: A Marxist Debate* içinde, Londra: Edward Arnold.
- Braverman, H. (1974) *Labour and Monopoly Capital*, New York: Monthly Review.
- Clarke, S. (1977) "Marxism, Sociology and Poulantzas' Theory of the State", *Capital and Class*, 2: 1-31.
- Clarke, S. (1980) "The Value of Value", *Capital and Class*, 10: 1-17.
- Clarke, S. (1988) *Keynesianism, Monetarism and the Crisis of the State*, Gower, Vermont: Edward Elgar, Aldershot.
- Cockburn, C. (1977) *The Local State*, Londra: Pluto.
- CSE Political Economy of Housing Group (1975) *Political Economy and the Housing Question*, CSE Housing Group.
- CSE/Stage One (1976) "The Labour Process and Class Strategies, *CSE/Stage One*, Londra.
- Edinburgh CSE Group (1977) "State, Restructuring, Local State", *CSE Conference Papers*.
- Edinburgh CSE Cuts Group (1978) I. "State Biçim and State Apparatus"; II. "The Cuts and the Crisis of the State Biçim"; III. "State, Crisis and transport", IV. "The Crisis of the State and the Struggle against Bourgeois Biçims", *CSE Conference Papers*.
- Essex CSE Group (1977) "Capital Accumulation, Class Struggle and the Nation State", *CSE Conference Papers*.
- Fine, B. ve L. Harris (1979) *Rereading Capital*, Londra: Mc Millan.
- Gerstenberger, H. (1977) "Fetish and Control", *CSE Conference Papers*.
- Gerstenberger, H. (1978) "Class Conflict, Competition and State Functions", Holloway, J. ve S. Picciotto (der.), *State and Capital: A Marxist Debate* içinde, Londra: Edward Arnold.
- Gorz, A. (der.) (1976) *Division of Labour*, Brighton: Harvester.
- Hirsch, J. (1978a) "The State Apparatus and Social Reproduction: Elements of a Theory of the Bourgeois State", Holloway, J. ve S. Picciotto (der.), *State and Capital: A Marxist Debate* içinde, Londra: Edward Arnold.
- Hirsch, J. (1983) "The Fordist Security State and New Social Movements", *Kapitalistate*, 10-11.
- Holloway, J. (1976) "Some Issues Raised by Marxist Analyses of European Integration", *Bulletin of the CSWE*, 1 (13), March.
- Holloway, J. (1979) "State as Class Practice", *Research in Political Economy*, 3.
- Holloway, J. (1988) "The Great Bear, Post-Fordism and Class Struggle", *Capital and Class*, 36: 93-104.
- Holloway, J. ve Picciotto, S. (1976a) "A Note on the Theory of the State: In Reply to Ian Gough", *Bulletin of the CSE*, 2 (14), October.
- Holloway, J. ve S. Picciotto (1976b) "The Crisis of Capital, the Crisis of the State and European Integration", *mimeo*, January (revised and extended version, March)
- Holloway, J. ve S. Picciotto (1977) "Capital, Crisis and the State", *Capital and Class*, 2.
- Holloway, J. ve S. Picciotto (der.) (1978) *State and Capital: A Marxist Debate*, Londra: Edward Arnold.

- Jessop B. (1982) *The Capitalist State*, Oxford: Martin Robertson
- Kay, G. ve J. Mott (1982) *Political Order and the Law of Labour*, Londra: Mc Millan.
- London-Edinburgh Weekend Return Group (1979) "Working for and Against the State", *CSE Conference Papers*.
- London-Edinburgh Weekend Return Group (1980) *In and Against the State*, 2nd edition Londra: Pluto.
- Marx, K. (1965) *Capital*, cilt 1, Moskova: Progress
- Picciotto, S. (1974) "Some Thoughts on State and Law", *mimeo*, November.
- Picciotto, S. (1975) "Britain and EEC: Capital and the State", *mimeo*, May.
- Solomos, J. (1979) "The Marxist Theory of the State", *Capital and Class*, 7.
- Tomlinson E. (1978) "Althusser, Balibar and Production", *Capital and Class*, 4: 127-129.